

AKADEMİK KAYNAK

AKAD

HAKEMLİ ALTI AYLIK EDEBİYAT VE DİL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ACADEMICAL SOURCE

AS

**A BIENNIAL PEER REVIEWED JOURNAL OF LITERARY SCIENCES
AND LANGUAGES**

YIL/YEAR: 3, CİLT/VOLUME: 3, SAYI/NUMBER: 6

ARALIK 2015

ISSN: 2147-9585

AKADEMİK KAYNAK / AKAD

Hakemli Altı Aylık Edebiyat ve Dil Araştırmaları Dergisi

ACADEMICAL SOURCE / AS

A Biannual Peer Reviewed Journal of Literary Sciences and Languages

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
Prof. Dr. Bahattin KAHRAMAN	Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN
Prof. Dr. Hülya SAVRAN	Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim GÜLHAN
Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK	Yrd. Doç. Dr. Ayşe BÜYÜKYILDIRIM
Prof. Dr. Sadık ERDEM	Yrd. Doç. Dr. Haluk AYDIN
Prof. Dr. Mehmet NARLI	Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DURGUT
Prof. Dr. Mustafa ÖZSARI	Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÖZÇOBAN
Prof. Dr. Birsnel ORUÇ ASLAN	Yrd. Doç. Dr. Zöhre BİLGEGİL
Doç. Dr. Dilek İNAN	Yrd. Doç. Dr. Sadet MALTEPE
Doç. Dr. Ertan ÖRGEN	Yrd. Doç. Dr. Zeynep Şimşek UMAÇ
Doç. Dr. Kahraman BOSTANCI	Yrd. Doç. Dr. Aslı Büyükokutan TÖRET
Yrd. Doç. Dr. İsmail AVCI	Yrd. Doç. Dr. Satı KUMARTAŞLIOĞLU

Danışma Kurulu/ Advisory Board

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU	Emekli Öğretim Üyesi-Türkiye
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM	Emekli Öğretim Üyesi-Türkiye
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN	Emekli Öğretim Üyesi-Türkiye
Prof. Dr. Şerif AKTAŞ	1945-2013
Prof. Dr. Ö Faruk HUYUGÜZEL	Gediz Üniversitesi- Türkiye
Prof. Dr. Rıza FİLİZOK	Gediz Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Louis HEBERT	University of Québec-Kanada
Prof. Dr. Kamal ABDULLA	Bakü Slavian Üniversitesi-Azerbaycan
Prof. Dr. Şevket TOKER	Ege Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL	Özbekistan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Galina MIŞKİNENE	Vilnius University-Litvanya

Bu Sayının Editörü

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU

Editörler / Editors

Prof. Dr. Ali DUYMAZ

Prof. Dr. Mustafa ÖZSARI

Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim GÜLHAN

Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÖZÇOBAN

Yabancı Dil Editörleri / Foreign Languages Editors

Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK

Prof. Dr. Daniyal İSRAFİLZADE

Doç. Dr. Dilek İNAN

Sorumlu Müdür / Coordinator

Mustafa ÖZSARI

Yazı İşleri / Secretary

Merve TUFAN

Sahibi / Owner

Hızır Ali SAĞIR

Adres / Address

Bahçelievler Mahallesi Cumhuriyet Caddesi Marmara Apartmanı No. 85/87
BALIKESİR

info@akademikkaynak.com

www.akademikkaynak.com

GSM: 0533 619 44 96

ARGONOT

ALTINPOST YAYINEVİ

ATB İŞ MERKEZİ BATI BULVARI 174. CADDE I BLOK NO: 252

MACUNKÖY / ANKARA

TEL: 0312 397 22 53 FAKS: 0312 397 22 54

BASKI

OSMANLI MATBAACILIK SERTİFİKA NO: 29041

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Ali DUYMAZ • Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZSARI • Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU • Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN • Balıkesir Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

TAKDİM

SALİM ÇONOĞLU

BEKİR ÇOBANZADE’NİN ŞİİRLERİNDE MİLLÎ KİMLİĞİN YENİDEN
İNŞASI SÜRECİ VE MİLLÎ KÜLTÜR UNSURLARI

ZEKERİYA KARADAVUT

KIRIM TATAR ŞAİR VE YAZARI EŞREF ŞEMİZADE VE ONUN “ŞAİR
ÂŞIK UMER VE ONIN KLASSİK EDEBİYATIMIZDAKİ YERİ” ADLI
MAKALESİ

LİLYA MEMETOVA

TÜRKÜLERDE AÇIKLANAN CANLI TARİH

ALİ DUYMAZ

BEKİR ÇOBANZADE’NİN EDEBİYAT TARİHÇİLİĞİ VE TÜRK HALK
EDEBİYATI ÜZERİNE ÇALIŞMALARI

YAYIN İLKELERİ / SUBMISSION GUIDELINES

TAKDİM

Kıymetli okuyucular, sizlerin desteği ve teşvikiyle *Akademik Kaynak Dergisi/AKAD* yayın hayatında üçüncü yılını tamamlamış ve 6. sayısına erişmiştir. Şüphesiz bu çabayı bilimsel araştırma ve incelemeleriyle dergimize katkıda bulunan bilim adamlarına da borçlu olduğumuzu ifade etmek isteriz.

Üç yıl, bir bilimsel dergi için uzun bir süre değildir. Ancak şurası da bir gerçektir ki, düzenli ve aynı zamanda süreli bir bilimsel dergi çıkarmak, çıkarılan bu dergiye maddi destek sağlamak ve ardından bu dergiyi okuyuculara ulaştırmak günümüz şartları içerisinde çok da kolay değildir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, arkadaşlarımızın çabalarıyla basılacak duruma getirilen *AKAD*, bundan sonra da yoluna devam etmekte ısrarcıdır.

AKAD, bu sayısında da özgün yazılarla karşınızdadır. Bu sayımızda dört makale bulunmaktadır. Makaleler 5. sayımızda çağrısını yaptığımız üzere, Kırım Türk Edebiyatı'yla ilgilidir. Çağrımıza cevap vererek dergimize makalelerini gönderen bilim adamlarına bir kez daha şükranlarımızı yineliyoruz.

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU, “*Bekir Sıtkı Çobanzade'nin Şiirlerinde Milli Kimliğin Yeniden İnşası Süreci ve Milli Kültür Unsurları*” adlı makalesinde, Bekir Çobanzade'nin şiirlerinden hareketle, geçmiş ve bugün bağlamında millî kimliğinin yeniden inşası sürecinde millî kültür unsurlarının nasıl kullanıldığını ortaya komaya çalışmaktadır.

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT, “*Kırım Tatar şair ve Yazarı Eşref Şemizade ve Onun “Şair Âşık Umer ve Onun Klassik Edebiyatımızdaki Yeri” Adlı Makalesi*” adlı makalesinde, Modern Kırım Tatar edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Eşref Şemizade'nin sanat ve edebiyat hayatından, Kırım Tatar edebiyatına katkılarında söz ederek, Eşref Şemizade'nin Taşkent'te çıkan *Lenin Bayrağı* gazetesinin 11, 14 ve 16 Ocak 1969 tarihli sayılarında yayımlanan “*Şair Âşık Umer ve Onun Klassik Edebiyatımızdaki Yeri*” makalesini Türkiye Türkçesine aktarmıştır.

Dr. Lilya MEMETOVA, “*Türkülerde Açıklanan Canlı Tarih*” adını taşıyan makalesinde, asırlar boyunca büyük sıkıntılar çeken, hak etmedikleri zulümlerle karşılaşan Kırım Türklerinin, çektikleri sıkıntıları türkülerle nasıl aktardıklarını dile getirmektedir.

Dergimizin son makalesin olan “*Bekir Çobanzadenin Edebiyat Tarihçiliği ve Türk Halk Edebiyatı Üzerine Çalışmaları*” adını taşıyan makalesinde Prof. Dr. Ali DUYMAZ, Kırım Türklerinin milli şairi olan ve bugüne kadar daha çok dilciliği ve sanatçı kimliği üzerinde durulan Bekir Çobanzade’nin edebiyat tarihçiliği ve halk edebiyatı üzerine yaptığı çalışmaları üzerinde durmaktadır.

İlgiyle okuyacağınızı düşündüğümüz bu makalelerin, Türkoloji dünyasına katkı sağlayacağını düşünüyoruz. AKAD, Türkoloji dünyasına katkı sağlayacak makaleleri okuyucularına ulaştırmaya bundan sonra da devam edecek ve okuyucuların ilgisi ve katkısı sürdüğü sürece, en iyi olabilmek için her türlü çabayı gösterecektir.

Son olarak şu hususu da belirtmek isteriz. AKAD’ın 7. sayısında Türk edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Sabahattin Ali’yle ilgili makaleler yayımlanması planlanmaktadır. Sabahattin Ali’yle ilgili çalışma yapan meslektaşlarımızın, makaleleriyle dergimize katkı yapmalarını arzu ediyoruz.

Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle...

Editörler

BEKİR ÇOBANZADE'NİN ŞİİRLERİNDE MİLLÎ KİMLİĞİN YENİDEN İNŞASI SÜRECİ VE MİLLÎ KÜLTÜR UNSURLARI

Salim ÇONOĞLU*

“Sizler için çizmeye yapışık bir parça çamur,
Benim için vatan toprağı.
Anna Ahmetova”

Öz

Bekir Çobanzade’de, Kırım Türklerinin yaşadığı acı dolu devri edebî bir metinde ortaya koyarak, Kırım Türklerinin, geçmişten kaynaklanan yaratıcılığını yeniden çağdaş bir destan metni haline getirmeye, halkın, özgürlükleri boğan sıkıntılı havanın üstesinden gelebilmesi için millî ruhu, ortak kimliği harekete geçirmeye ve yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Bu makalede de, Bekir Çobanzade’nin şiirlerinden hareketle, geçmiş ve bugün bağlamında millî kimliğinin yeniden inşası sürecinde millî kültür unsurlarının nasıl kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Bekir Sıtkı Çobanzade, Kırım, milli kültür, Kırım Türkleri, sürgün

Abstract

Bekir Çoban-zade, Crimea putting forth Turks are living in a painful cycle of a literary text, Crimean Turks in the past, the resulting creativity again to make a contemporary epic text, the people, the freedom of the national spirit to overcome the bull's troubled air, passing and reconstruction action common identity He has tried to. This article also Bakr Çobanzade poetry of movement, history and the process of reconstruction of national identity in the context of today will try to reveal how to use the elements of national culture.

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Keywords: *Bekir Sıtkı Çobanzade, Kırım, national culture, The Crimean Turks, genocide*

I. Açıklama ve Sorun

Kırım'ın ve Kırım Türklerinin trajedisi, “modern dünya”nın bugüne kadar tanıdığı olduğu en büyük trajedilerden biridir. Bolşevik devrimi sonrası bir süreliğine esen yalancı bahar havası, devrimin taşlarının yerli yerine oturmasıyla kısa sürede yerini kışın dondurucu soğuğuna bırakmış ve devrim, masum insanları çarkları arasında hızla öğütmeye/tüketmeye başlamıştır. Binlerce insan sürgünlerde, toplama kamplarında, bomba ve kurşun yağmuru altında hayatlarını kaybetmiş, evlerinden/yurtlarından kopararak, bilmedikleri/görmedikleri yerleri yurt tutmak zorunda kalmışlardır. Devrim sonrasında Sovyet Rusya'nın hâkimiyetine giren Kırım, büyük zulümlerle karşılaşmıştır bu yeni ve karanlık dönemi. Kolektifleştirme, Sibiry'a gönülsüz sürgünlük, hapis ve ölümler, Kırım'ın çektiği acıların kâğıda dökülen kısa bir listesidir sadece.

Tarihin bize sıklıkla gösterdiği gibi, bir millet böylesi bir krizle karşılaştığı zaman yurtseverlik dili anlam ve önem kazanır. Bu bağlamda, bu trajik durumun Kırım için, ulusal bilinç ve millet kimliği kazanma noktasında önemli dönemeçlerin aşılmasına katkı sağladığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Bir başka ifadeyle, Kırım trajedisi, bu trajediyi yaşayan toplumsal hayatı incitici acı sonuçlar içeriyor olsa da, milli kimliğe ve tarihi hafızaya güç vermiş ve bu iki düşünceyi beslemiştir.

Gregory Jusdanis, “Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür, Milli Edebiyatın İcat Edilişi” adlı kitabında bir milletin millet olabilmesi için iki şeye ihtiyacı olduğunu söyler: “*Sınırlarını genişletmek ve kendi edebiyatını yaratmak.*” Bu ifade, kültürel kimliklerin yeniden inşasında, edebiyatın bu inşa sürecine katkısı anlamına da gelmektedir. Toplumsal ve bireysel anlamdaki tüm kazanımların ortak ifadesi olan millî kültür, bu anlamda bireysel kimlikleri daha büyük bir birliğe bağlar. Bu bağlantıyı sağlayan şey, edebiyattır. Edebiyatın millî kimliği inşa sürecindeki katkısı, özellikle milletin çözülüş devirlerinde daha belirgindir.

Bekir Çobanzade'de, Kırım Türklerinin yaşadığı acı dolu devri edebî bir metinde ortaya koyarak, Kırım Türklerinin, geçmişten kaynaklanan yaratıcılığını yeniden çağdaş bir destan metni haline getirmeye, halkın, özgürlükleri boğan sıkıntılı havanın üstesinden gelebilmesi için millî ruhu, ortak kimliği harekete geçirmeye ve yeniden

inşa etmeye çalışmıştır. Bu bildiride de, Bekir Çobanzade'nin şiirlerinden hareketle, geçmiş ve bugün bağlamında millî kimliğinin yeniden inşası sürecinde millî kültür unsurlarının nasıl kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

II. Kültür Arayışları: Öze Dönüş

Millet bir takım ortak değerler etrafında bir araya gelmiş insan topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Şerif Aktaş'ın ifadesiyle, aynı dili konuşmak, ortak bir tarihi geçmişe sahip olmak, aynı ideali paylaşmak, acılar ve sevinçler karşısında aynı tepkileri göstermek bir milleti millet yapan özelliklerin başında gelir. Millet vücut veren bu değerler bütünü aynı zamanda o milletin ayırt edici özelliğidir. Milletin “kendi ben”ini keşfetmesi ve geleceğe hâkim olma isteğini de açıkça ortaya koyması her şeyden evvel bu milli duyuş tarzının doğru idraki ile mümkün olabilir(Aktaş, 1996:173) Kültürü meydana getiren unsurlar, toplumu oluşturan bireylerin hem milletleşme aşamasına ulaşmasına hem de milli bir kimliğe sahip olmasını sağlar. Milli kimlik ise, bireyi ve toplumu diğer benzerlerinden ayıran özelliklerdir. Buradan hareketle kültürün milletleri ayakta tuttuğunu ve onlara zorlukları aşma noktasında güç kazandırdığını söyleyebiliriz.

Topluma millet olma vasfını kazandıran ortak değerler manzumesini güçlü kılmının yollarından biri de edebiyattır. Edebiyat, dünü bugüne, bugünü geleceğe bağlamanın en etkili yoludur. Ancak takip edilen yolun istenilen sonuçları verebilmesi için edebiyatın da milli bir vafsa sahip olması gerekir. Bekir Çobanzade'nin şiirleri de bu bağlamda değerlendirildiğinde, milli kimliğin, milli kültürün ve milli şuurun temellerinin gösterildiğini; bu kimliğe, kültüre ve şuura yaslanarak var olmanın yollarının işaret edildiğini gözlemleriz. Çobanzade'nin çıkış noktası, milletin varoluşundan itibaren, içerisinde yaşadığı dünyaya tutunmasını sağlayan, toplumsal ve bireysel anlamda bütün kazanımlarımızın sığınağı olan ortak değerlerdir. Çünkü değerlerini keşfetme yolundaki bir milletin/bireyin başvuracağı yer, halkın yaşayışı, zevkleri, gelenek ve görenekleridir. Burada söz konusu olan değerler bütünü yaratan ve yaşatacak olan halktır. Bir milleti millet yapan değerler, halkın kolektif bilinçaltından süzülerek nesilden nesile aktarılır. Aynı şekilde halk; destan, efsane, masal, hikâyeye gibi anlatmalarda da kendi duyuş ve düşünüşünü, yaşama tarzının izlerini işler. Bu birikim, Kolcu'nun ifadesiyle, “Bir toplumu dışarıdan gelecek kültürel etkilenmelere karşı bir kalkan vazifesi gördüğü gibi, bilinçaltında bulunan değerleri yeniden hatırlamak ve hatırlatmak için de en sağlam yoldur.”(Kolcu, 2002: 15)

Bekir Çobanzade’de, yaşadığı coğrafyanın çetin hayat şartları içinde, zamana, kültürel, toplumsal ve siyasi hayatına hâkim olan düşüncelere odaklanarak, milletin hayatından güç alır ve milli kültür problemleri üzerine yoğunlaşır. Onun Türkçülükten de ilham alan gerçekliği, halka, kendi insanına yoğunlaşmasına sebep olur. Elbette amacı sadece insandan bahsetmek değildir. Aynı zamanda bu yolla milli bir kimlik/şuur yaratmak, toplumu milli kaynaklar aracılığıyla yeniden düzenlemek/bir araya getirmek ve yüzyılın ağır şartları altında manevi olarak kaybolan insanı yeniden tüm değerleriyle ortaya çıkarmaktır. Çobanzade’nin şiirlerinde sık sık milli kültür unsurlarına temas etmesi ve bu unsurları şiirlerinin ana konusu haline getirmesi, milli hafızanın teşekkülü ve sürekli canlı tutulması içindir.

III. Kaybedilen İnsanı Arama ve Yeniden Ortaya Koyma

Çobanzade, toplumsal dinamiklerin hızla değiştiği ve dönüştüğü, yeni gelişmelerin tüm toplum yaşantısını derinden sarstığı/etkilediği bir dönemde eser vermiştir. Bu yüzden şiirleriyle çözülüş ve bozulmuş dönemdeki topluma yaşama refleksi olmaya çalışır. Yaşadığı yüzyılda sosyal ve siyasi anlamdaki olumsuz gelişmeler, yazarın, şiirlerinde milli şuurunu güçlendirecek temaları ön plana çıkartmasına ve olumsuzlu olumluya döndürecek çabalara katkıda bulunmasına sebep olmuştur. Özellikle Çobanzade’nin varlık alanı olan coğrafyada egemen güç haline gelen siyasetin kendi varlığını zulümle ispatlamaya kalkması, Kırımlıların o zamana kadar benzeri görülmemiş bir trajedinin öznesi haline gelmelerine sebep olmuştur. Böylesi bir dönem, şaire ait olduğu millete yol göstermek anlamında neler yapılabileceği noktasında önemli Fıratlar tanımıştır. Bu bağlamda Çobanzade, millet bilincine sarılmanın, problemleri ortadan kaldıracak en önemli enstrüman olduğunu göstermeye çalışır. Şiirlerinin büyük bir kısmında Kırım’ın öksüzlüğü ve yetimliği üzerinden, bu durumu ortadan kaldırmak için gerekli çözümlerin nerede olduğunu göstermeye çalışır.

Çobanzade, “Mağdur Türk” adlı şiirinde, başarılarla, zaferlerle dolu geçmişine rağmen, Türklerin hala içinde buldukları kötü durumun farkında olmadığını ifade eder. Arap, Acem hepsi yalancı dosttur. Çünkü onların hepsini bir koşuda geçmiştir. Kuvvetsiz elinden dili alınmış, bunu anlayamamıştır. Her yerde kendini yemiş, kendi çocuklarını yabancılara yedirip yaşamıştır. Türklerin de atadan kalan kuvvetli bir kalkan gibi dilleri vardır. Ama kıymeti bilinmemiştir. Çobanzade, Türklerin bir gün uyanıp uyanmayacağını düşünür. Adsız Yörükler ana dillerine dayanarak bir gün harekete geçecek midir? Bugün elbette dört bir taraf karanlıktır. Kâbe’de Kuran’ı bir başkası almış, mescitler tozlanmış, avcıların

yüzünde bir korkunç sevinç vardır. Geyiğin etrafında dizilmiş beklemektedirler. Ama her şeye rağmen uzakta Türkler için dua eden sadece Çobanzade'dir:

“Kardeşin, seninle ölüme giden;/Yalnız benim, elini göğe kaldırıp/”ümid”e, “ölmez!” diye ümitler verip/Yalnız benim, ağlayacak yaz, kış, bahar/Yalnız benim, kardeşin, ben “pis Tatar”

Bu uzun manzume tam bir aydın eleştirisidir. Çobanzade, uyku imgesiyle milletin/insanların kendilik bilinciyle yeniden doğmasını sağlamaya çalışır. Çobanzade, başına gelen bin türlü olumsuzluğa rağmen, Türklerin hala bunun farkında olmamasını eleştirir. Onlar her türlü oyuna rağmen uyumaya devam ederler. Elbette şairin eleştirdikleri, tarihin ortaya koyduğu tüm gerçeklere rağmen, bu gerçeği değerlendirecek idrakten yoksundurlar. Bu yoksunluk ve algı kaybı, bu süreçte onlara yaman bir ders vermiş ve milletin, milliyetin kıymeti eskisinden daha fazla bilinmeye başlamıştır. Buna rağmen yanlış düşüncelerinde ısrar edenlerin çevrelerine itiraf edemedikleri gayelerin ne olduğu ortadadır ve bu gayeler sadece boş hülyalardan ibarettir.

“Ezan Sesi” adlı şiirinde yurdundan ayrı şairin ezan sesiyle hatırladıkları ve millete hatırlatmak istedikleri vardır. Dertlileri hak katına çağırın ezan sesi aracılığıyla, camiler henüz kapanmadan insanları bir araya gelmeye davet eder:

“Toplaşınız ezan sesini kaçırmadan/Günahınızı (Salgır)ırmağı gibi taşırmadan/El saçarak ak yürekle göklere/Başınızı çekinmeden koyup sert yere/hak katında yurt sağlığı dileyin”

Çobanzade, bu şiirde milletin önünde bambaşka hayat çerçeveleri açmaya çalışanların olduğu bir ortamda yabancı mecralar aramanın anlamsızlığı üzerinde durur. Ezan sesinden hareket ederek, edebiyata, topluma kaynaklık etmesi gereken ilhamdan bahseder. Şaire göre edebiyat denilen kavram, milletin hafızasında karşılığını bulacak göndermelere sahip olmalıdır. Ezan sesi de bu göndermelerden birisidir. Böylece, içerisinde barındırdığı kişisel, ya da toplumsal kimlikle bir anlamda toplumsal uyanışa da zemin hazırlayacaktır.

“Bir Esirin Mezar Taşı” şiirinde, memleketten ne kadar uzak olursa olsun umudunu yitirmeyen şair, bir gün sis kalktığında gözyaşlarını silip, yiğitler gibi ata bineceğinden söz eder. Ardından atın başını yurda doğru çevirecektir. Çünkü ölmez ümit sağ elinden şifa almıştır:

“Yürü savaş meydanını, yayan, atlı/Bir ölüm seç, öl bir daha tatlı tatlı”

Çobanzade, her kavmin kendisine mahsus bir kurtarıcısı olduğundan bahsederek, Türklerin de kendi kurtarıcılarını beklemeleri gerektiğini ve böylece bu kurtarıcının önderliğinde mukaddes ve zafer ışıklarının aydınlattığı milli ideale doğru yürüyeceklerini ve zincirleri kıracaklarını söyler.

“Haber Aldım” şiirinde de yol gösterici yeni bir insan tipi vardır. Dilde fikirde işte birliğe yemin eden, ama az önce kendi adını bilmeyen, horluğunu düşünüp utanmayan insanlar uyanmıştır.

“Kalk Esmâ Kardeşim” şiirinde de, “gönlümde dirildi genç Tatar kanı” diyen şair, artık Tatarın ayağa kalkma vaktinin geldiğini ve bu durumu dosta düşmana göstermek gerektiğini söyler:

“Varalım el ele şu korkunç düğüne/Mirzalar çürümüş giraylar ölü/Göstersin Tatar’ı artık genç çobanlar/Ozanlar, bahadırların unutulmuş dölü”

“Amma da Soğuk Şu Gurbet” şiirinde ise, gurbette yalnızlığın ağırlığı altında ezilen şair, Tatar’ı tekrar tahtına çıkarmak için yol gösterir:

“Ya yurdu korur da süreriz ömür/Ya yurt diye yanar da oluruz kömür”

Bir taraftan gurbetin, dışarıda kalmanın acısını her fırsatta okuyucusuna hissettiren şair, bir taraftan da okuyucunu sevginin ve hoşgörünün kaynağı olarak gördüğü yerli ve milli hayatla karşı karşıya getirir. Şiirlerinin büyük bir kısmında içerisinde yaşadığı toplumun geçmişten getirdiği ve bir hayat biçimi/değerler manzumesi haline koyduğu birikim vardır. Çobanzade, bir taraftan yeni siyasetin biçimlendirdiği ortam ve diğer tarafta eski hayat biçimi arasında mukayese yaparak, bir anlamda arzuladığı insan tipini ortaya koymaya çalışır. Kendi toplumuna ait değerleri özümsemiş bu yeni insan tipi, hayat karşısında dağılıp gitmeyecek ve toplumda böyle insanların çoğalması, ortak bir bilinç oluşturma noktasında büyük özgürlük alanları oluşturacaktır.

IV. Toplumsal Belleğin Yansıması: Gelenek ve Tarih Bilinci

Tarih, bir milletin tüm varlığını, geçmişten getirdiği tüm birikimi geleceğe taşıyan bir zaman dilimidir. Bireyle millet arasındaki bağ, tarih denilen zaman dilimi üzerinde kökleşir. Tarih, bir başka ifadeyle milli hafızadır. Diğer yandan birlikte yaşanmış bir geçmiş olmadan kültürün ve milli bilincin kökleşmesine ve yerleşmesine de imkân yoktur. Bu bağlamda tarih, toplumsal bellek demektir. Tarihin elbette iyi bilinmesi

gerekir. Ancak bu bilginin yanında asıl önemli olan bu bilginin içselleştirilmesi, özümsemesi ve bir şüura dönüştürülmesidir.

Diğer taraftan tarihin hemen yanı başında toplumsal belleğin mülkü olan gelenek ve milli kültür de, insanların duyarlılığına etki ederek, toplumsal bir mutabakat oluşturmada bir araç olarak kullanılır. Bu etkilemenin en önemli kaynaklarından biri de edebiyattır. Toplumsal ve bireysel anlamdaki tüm kazanımların ortak ifadesi olan millî kültür, bu anlamda bireysel kimlikleri daha büyük bir birliğe bağlar. Bu bağlantıyı sağlayan şey, edebiyattır. Edebiyatın millî kimliği inşa sürecindeki katkısı, özellikle milletin çözülüş devirlerinde daha belirgindir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Kırım coğrafyasının Kırmılılar için acı sonuçlar içeren bir travma yaşatmış olmasına rağmen, ulusal bilinç ve millet kimliği kazanma noktasında Türkmen toplumuna önemli katkılar sağlamıştır. Çobanzadenin, şiirlerinde sık sık tarihi, gelenekleri ve milli kültürü referans olarak alması da olumsuz şartlar içerisinde sözü edilen bu araçlar yardımıyla yeniden bir kimlik inşası süreci olarak değerlendirilmelidir. Açıkçası bu çaba, kültürel/toplumsal/siyasi kimliklerin yeniden inşasında, edebiyatın bu inşa sürecine katkısı anlamına da gelmektedir.

Bu bağlamda, Çobanzade'de pek çok şiirinde günün/içinde yaşadığı zamanın ihtiyaçlarına cevap vererek, toplumu meydana getiren bireylerin milli bir bütünlük oluşturmaya yardımcı olur. Yazar, tarihe, geleneğe ve milli kültüre karşı geliştirdiği bu bakış açısıyla bir taraftan bu araçların bir toplumu oluşturan ortak değerler bütününe en önemli unsurlarından olduğunu ifade ederken, bir taraftan da asıl yaratıcı ve yaşatıcı kudretin bireyleri var eden bu toplumsal bellekten geçtiğini ifade etmektedir.

Millet hayatının tehlikeye düştüğü durumlarda manevi duyguların büyük görevleri olduğu bilinmektedir. Yetiş'in ifadesiyle, bu heyecanın tezahürlerinin yazıya geçirilerek muhafaza edilmesinin ya da zaman göre yeni şekil ve tarzlarla ele alınmasının sayısız faydaları da bulunmaktadır.(Yetiş 1978: 52) Çobanzade'nin "Ezan Sesi" adlı şiirinde, şair, bu sestene o kadar etkilenmiştir ki; ne zaman bir ezan sesi duysa, şuuraltına yerleşen ilk ezan sesini hatırlar ve manevi bir iklimin hasretini çeker. Hayatının sonraki dönemlerinde de bu nağmelerin etkisini sürekli hisseder. Ona göre bizi asıl bir arada tutacak bu rüyadır. Ezan aynı zamanda, o ülkede hür olarak yaşadıklarının bir sembolü olarak görülür. İşte bu yüzdendir ki, İstiklâl Marşı şairimiz Mehmet Akif Ersoy da, İstiklâl Marşı'mızda ezana bu açıdan bakmış, onu hürriyetimizin, istiklâlimizin sembolü olarak görmüş ve hak, hürriyet, istiklâl, vatan, yurt

sevgisi gibi mukaddes kavramlarla birlikte, mâbed ve ezanı da saymış, onu da bağımsız ve hür yaşamanın olmazsa olmaz şartlarından biri olarak görmüştür. Çobanzade’de yurt sağlığı dilemenin yolunun bu sestene geçtiğini söyler.

Kırım-Tatar Türklerinin zengin bir sözlü edebiyat gelenekleri vardır. “Mane”, “çın” ve “beyitler” Kırım sahası sözlü edebiyat geleneğinin örnekleridir. “Mane”, “çın”, “beyit” veya Türkiye Türkçesi ile “mâni”ler, bütün Türk boylarının kendilerine özgü kültürel değerlerini ihtiva eder. Çobanzade’de, “Babama” adlı şiirinde Tatar çınlarından hareketle, savaşa katılan askerlerin üzerinden bir kahramanlık örneği vermek ister:

“Bir Tatarca çınlasın /Dost, düşmanlar dinlesin/ Dost, düşmanlar dinlesin/Savaşıyoruz düşmanlarla/Güreşiyoruz dağlarla”

Böylece bir çından hareketle şair, şiirini bağımsızlık, hürriyet ve öze dönüş metni haline getirir. Aynı tavır, “Çorabatır’a” şiirinde de belirgindir. Kırım’ın bağımsızlığı için büyük mücadele vermiş olan Çorabatır’ı ustaca dillendiren şair, vatan, millet sevgisi ve bağımsızlık fikri aşılama ve millî duyarlılığı ön plana çıkarmaya çalışır. O yıllarda Rus zulmü altında bulunan ülkesinde, yeni bir Çorabatır’ın çıkıp Kırım’ı bağımsızlığa kavuşturacağı beklentisi içindedir.

Kırım’da Halim Aydamak adlı yiğidin kahramanlıkları âşıklara bitmez tükenmez malzeme sağlarken, halkı için de bir moral kaynağı olmuştur. Çobanzade, “Halim Aydamak” adlı uzun manzumesinde de bu konuyu işler.

“Geçmişteki Suçlarımız” şiirinde Avrupa’nın Türk tarihine ait yalanlarından bıkan şair, yine tarihi referans alarak bu duruma karşı çıkar:

“Ay Avrupa, ey âlimler biliniz/Kitapların yalan söylesen her zaman böyle/Daima kurarsan gözyaşından gök saray/Silkinirim, olurum hemen bir Cengiz”

“Küçük Sözler” şiirinde de kendisi küçük ama anlamı büyük sözlerden bahseder. Bu sözler kardeşten daha yakındır. Büyüğü küçüğü onun emrine uyar: “Yaşlı çoban sözleri, atasözleri/Yiğitlik türküleri, erkek sözleri/Yaşasam yüreğim bunlarla dolsun/Kabrimde bunlardan bir satır olsun”

Çobanzade’nin şiirlerinde tarihe, geleneğe ve millî kültüre karşı geliştirdiği bakış açısının merkezinde önemli yer tutan kavramlardan biri de dildir. Anayurt denilen kavramın aslında dilden ibaret olduğunun en güzel sağlamsının yapıldığı şiirleri vardır. Yurt gerçeğinin dilden başka

bir gerçek olmadığını da ifade eder. “Savaşa Dostlarım Hak Tatar Dili İçin” şiirinde Osmanlıyı Arap ve Acem diline önem verdiği için eleştiren şair, kendi diliyle kendine döndüğünü, sırrını, gönlünü bu dilde söylediğinden bahsederek, yurduna dolan yabancıların önüne set çekebilmenin yolu olarak ana dilini görür:

“ Savaşa dostlarım hak Tatar dili için/Savaşa kardeşler gerçekçi el için”

“Ana Dili” şiirinde, dilini Kırım’da Kazan’da bulduğundan söz eden şair, eğer dil olmasaydı yabancı ellerde, gurbet ellerde yürümenin zorluğundan dem vurarak, ana dilin düşmanların bile bilmediği en büyük sır olduğunun altını çizer:

“Kabrimde melekler sualler sorsa/Azrail dilimi bin kere düğümlerse/Kendi ana dilimde söyle bana derim/Kendi ana dilimdeki şarkıyla ölürüm”

Aynı duyarlılık “Mağdur Türk” şiirinde de devam eder. Türk’ün çağımızdaki düşkün durumunun arkasında dilsizliğinin yattığını ifade eden şair, atadan kalan ve parçalanmaz bir kalkan olan dil sayesinde yüzyıllarca etrafını titreterek yürüyen Türkün, ana diline dayanmayı bıraktığı için basiretsiz olduğunu söyler. O halde tekrar kurtuluşa çıkmanın yolu Türkçe söylemek, Türkçe hıçkırmaktır.

Çobanzade’nin şiirlerinin asli unsurlarından birisi de topraktır. İnsan zamanı ölçülerinde yerine pek çok şey koyabileceğimiz, kendisine pek çok unsur yükleyebileceğimiz toprak, insanla ilişkisi bağlamında çok zengin imkânlar sunmaktadır. Toprağın kültürel anlamda üretkenliği ve iletkenliği, ayaklarımızı bastığımız, evlerimizin üzerinde oturduğu zeminin sadece çer çöp olmadığını da anlamlı bir ifadesidir. Şair, şiirlerinde toprağı vatan olarak görür ve gerektiğinde uğruna ölünebilecek bir özne olarak kabul eder. Şiirlerindeki farklı duygu yumakları, tüm farklılıklara rağmen toprak ve vatan sevgisinde birleşir.

“Bir Esirin Mezar Taşına” adlı şiirinde öz yurdundan çok uzaklarda yabancı bir toprağa gömülü insan seslenen şair, yarın kıyamet günü geldiğinde ata topraklarıyla kavuşma olabileceğini söyler:

“Doğuyu tut, sonra yurduna yüz çevirip/Kıl namazını, toprağına yüz sürüp”

“Gelecek”, şiirinde de gurbette vatanından, toprağından binlerce kilometre uzakta yaşamak zorunda bırakılan şairin, yurt yarasının onmayışı anlatılmaktadır. Başka yurtlarda başka başka hayatlar kurmuş

olsa da, Kırım'ı olduğu yerden kaldırıp yaşadıkları yere götürmeyi başarmak mümkün olmamıştır. Gözleri, canları, ruhları hep Kırımdadır:

“Budün kırının tepesine çıkıyorum/Öz köyümün minaresi sezilmiyor/Yad ellerin toprağını dinliyorum/Kardeşlerin ayak sesi işitilmiyor”

“Savaşa Dostlarım Hak Tatar Dili İçin” şiirinde nerede söylene Nevai dili, nerede duyulsa Tokay'ın gönlü, orası ebedi ak topraktır bize, diyen Çobanzade, toprak için savaşmanın ve orada toprak için ölmenin mukaddesliğinsen bahseder. Bu aynı zamanda, kişinin kendi toprağına bağlandığı gibi ne dünya toprağına ne de yurdundan uzak yaşadığı bir başka ülkenin toprağına bağlanmasının mümkün olmadığını sağlamasıdır.

Sonuç

Bekir Çobanzade, şiirlerinden de anlaşıldığı gibi, milletine ait birikimi hafızasına toplamış bir şairdir. Bu birikim, ait olduğu millete ait en küçük hassasiyeti ihmal etmeden, şiirlerine taşımasına yardımcı olmuştur. Şair, şiirlerinde içinde yaşadığı hayatın problemlerine ve ihtiyaçlarına göre milli kültüre ait unsurlardan bir anlam çıkartmaya ve halkın faydasına sunmaya çalışmaktadır. Kültür arayışları ve öze dönüş, kaybedilen insanı arama ve yeniden orya koyma, toplumsal belleğin yansımaları; gelenek ve tarih bilinci başlıkları altında değerlendirdiğimiz şiirlerinde de, içinden çıktığı millet yaşama refleksi olmaya ve millete yeni bir ufuk kazandırma çabası içinde olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Şerif (1996), “Milli Romantik Duyuş Tarzı ve Türk Edebiyatı I” Türkiye Günlüğü, 38: 173.
- ÇETİŞLİ, İsmail (1999), “Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Milli Şuur” Türk Yurdu Dergisi, s.139-141, Ankara.
- JUSDANİS, Gregory (1998). Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür, Milli Edebiyatın İcat Edilişi. İstanbul: Metis Yayınları.
- KOLCU, Ali İhsan (2002), Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖSEOĞLU, Nevzat (1997), Milli Kültür ve Kimlik, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- OTAR, İsmail (1999), Kırımlı Türk Şairi ve Bilgini Bekir Sıdkı Çobanzade, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları.

YETİŞ, Kazım (1978), “Başını Vermeyen Şehit Destanı”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Sayı:4, Yıl:7, İstanbul.

Ziya Gökalp (2007), Türkçülüğün Esasları,(Ziya Gökalp, Kitaplar), Yayına Hazırlayan: M. Sabri Koz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

KIRIM TATAR ŞAİR VE YAZARI EŞREF ŞEMİZADE VE ONUN “ŞAİR ÂŞIK UMER VE ONIN KLASSİK EDEBİYATIMIZDAKİ YERİ” ADLI MAKALESİ

Zekeriya KARADAVUT*

Öz

Eşref Şemizade, Kırım Tatar edebiyatının önemli isimlerinden biridir. Yazın hayatına şiir ile başlayan Şemizade, yazar, çevirmen ve edebiyat araştırmacısı olarak da bilinmektedir. Bir edebiyat araştırmacısı olan Şemizade, adı geçen makalesinde Türk Dünyası halk edebiyatına dair açılımlarda bulunmuş ve sonrasında Aşık Ömer'i tanıtmıştır. Bu çalışmada ise Şemizade'nin hayatı anlatıldıktan sonra makalenin çevirisine yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Eşref Şemizade, Kırım Tatar edebiyatı, Aşık Ömer*

Abstract

Eşref Şemizade is one of the important figure of Crimean Tatar literary. His literary carrier starts with poetry but he knowns as author, interpreter and literary researcher too. At his article foresaid in title, he introduced Aşık Ömer, after acquitant about Turkic folk literary. In this work, given place to translation of his article after Şemizade's life introduced.

Key words: *Eşref Şemizade, Crimean Tatar literary, Aşık Ömer*

Modern Kırım Tatar edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Eşref Şemizade, 21 Haziran 1908 yılında Halk Mektebinde hocalık yapan Hafız Abdurrahman Efendi ile Sare Hanımın oğlu olarak dünyaya

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü.

gelir. Eşref Şemizade, Türkiye vatandaşı olan babasıyla birlikte 1915 yılında İstanbul'a gider ve rüştiyeyi Türkiye'de okur ve tekrar Kırım'a, döner. Önce Kezleve'de, sonra da Akmesçit'te öğrenimine devam eder. Eşref Şemizade, daha 16 yaşındayken, 1925 yılının Aralık ayında *Lenin'e* adlı bir şiir yazar. Şiir önce okuldaki duvar gazetesinde yayımlanır, bir yıl sonra da *İleri* dergisinde basılır. Böylelikle Şemizade edebi dünyaya bu şiirle adım atmış olur. Şemizade şiire ve bu cümleden olmak üzere edebiyata karşı olan ilgisini şu sözleriyle ifade eder:

“...ben, köyde yaşayan akrabalarımı yazdığım mektuplarımı kaftiyeli beyitlerle yazardım. Sonra tabiat güzelliklerini, mevsim değişmelerini tasvir eden parçalar karalamaya başladım. Kırım'da Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarıydı, şiirimizin yaşlı temsilcileriyle gençler Temir Kazık adında elyazması bir dergi çıkarma teşebbüsünde bulundular. Yazısı güzel olan gençler derginin asıl nüshasından sekiz on nüsha çoğaltır, elden ele dolaştırarak okunmasını sağlarlardı. Bu dergi Akmesçit'e ve Bahçesaray'a da giderdi. Buna karşılık Bahçesaray'dan da bizim şehrimize Arkadaş adlı elyazması bir dergi gelirdi. Bunlardan görerek 1924 yılının baharında, fevral (şubat) devriminin 7. yıldönümünde sadece kendimin yazdığı iki makalem ve az işitilen folklor materyallerinden ibaret Balkurt Kutusu adında 24 sayfalık elyazması bir dergi çıkardım. Benim edebi heveskârlık ve gazetecilik faaliyetim şu küçük gazeteden başlasa gerek” (Fazıl-Nagayev, 2001, 322).

Bundan sonra Şemizade'nin eserleri çeşitli gazete ve dergilerde sık sık yayımlanmaya başlar. Şemizade, 1927 yılında Kırım Tatar alfabesinin Arap harflerinden Latin harflerine çevrilmesiyle ilgili yapılan konferansa kâtip olarak tayin edilir ve daha 18 yaşındayken çocuklar için yayımlanan *Köz Aydın* dergisinin mesul muharrirliğine getirilir. 1928'de Sovyet Proleter Yazarlar Birliği'nin üyesi olur. 1932 yılında da Moskova'daki Devlet Sinema Enstitüsü'nün edebi senaryo bölümünden mezun olur. Şairin şahsiyetinin gelişmesine Moskova'daki okul yıllarının tesiri büyüktür. Eşref Şemizade'nin şiirleri Bekir Çobanzade ve Abdulla Latifzade'nin dikkatini çeker, bunlar, onu Akmesçit'e çağırıp edebî faaliyetlerini orada sürdürmesini sağlarlar. Eşref Şemizade, Akmesçit'te 1937 yılının eylül ayına kadar Yazıcılar Birliğinin başkâtipliğini yapar.

Şemizade'nin edebi muhitteki ününe ün katan şiirlerinden biri de “Sovyet kuruculuğu”nun önemli başarılarından biri olarak gösterilen *Dnepro GES* (Dinyeper Barajı) hakkında 1931'de yazdığı *Dneprelstan* adlı büyük manzumesi (poema)sıdır. *Dneprelstan* defalarca gazete ve dergilerde basılmış, 1934 yılında ise müstakil bir kitap olarak yayımlanmıştır. Şiir, 1946 yılında Rusçaya çevrilerek Kırım'da yayımlanan *Literatura i iskustvo Krıma* dergisinde yayımlanır. Böylelikle

Eşref Şemizade Kırım Tatarlarının büyük şairleri Bekir Çobanzade, Şevki Bektöre, Abdulla Latifzade ve Amdi Gereybay gibi şairlerle birlikte anılmaya başlar. Barajın yapılışını, orada çalışan işçilerin gayretini, Ukrayna'nın geçmişini, Dnyeper çevresinde yaşayanların hayatlarından bahsedilen şiir, edebî ve siyasî çevrelerde takdirle karşılanmış, şiirden parçalar ezberlenerek dost meclislerinde, küçük toplantılarda okunur olmuştur.

Ey, Dnypr, ey tarihler örekesi!
 Ey çalargan¹ asırlarının köletkisi²!
 Ayt³, bu taşlar üzerinde yağırdımı⁴
 Bir vakıtta kaçkınların açuv sesi?
 ...
 Cesetlerden köpür kurup özen⁵keçken
 Atillalar bu kırlarda adaştımı⁶?
 Bir cüyürükke⁷ kızlarını berip ketken
 Peçenegler senmen mında⁸ çataştımı?⁹
 Ayt, Dnyep, ayt, dünyada körgeniğini¹⁰,
 Kıdırlezde yoldan çıkıp cürgeniğini¹¹.
 Ev avdarıp¹², köy aktarıp¹³, şeyer basıp
 Muradıña nasıl etipirgeniğini...

Eşref Şemizade'nin bu popüler yılları uzun süre devam etmez. Kırım Yazıcılar Birliğinin 26 Eylül 1937'de yaptığı toplantıda o 1931 yılında yazdığı *Dneprelstan* şiirindeki Atilla'dan, Peçeneklerden, eski Türklerin bozkırlarından... bahsetmesi, gibi kimi ifadelerle Bekir Çobanzade'ye ithaf ettiği eserleri ve Çobanzade'yi övdüğü yazıları bahane edilerek '*burjuva milliyetçiliği*' ile suçlanır. Yazarlar Birliğinden çıkarılır. İşsiz kalan Şemizade, 1941 yılının 24 Haziran günü tutuklanır.

¹ ağaran

² gölge

³ söyle

⁴ gürülde-

⁵ ırmak

⁶ kaybol-, dolaş-

⁷ aygır

⁸ burada

⁹ savaş-

¹⁰ gördüklerini

¹¹ yürü-, dolaş-

¹² alt üst et-, devir-

¹³ araştırıp

İki ay Kırım'da tutulduktan sonra Sibirya'ya İrkutsk'a sürgüne gönderilir. 1942 yılının 4 Nisan günü de serbest bırakılır ve Özbek Yazarlar Birliğinin daveti üzerine Taşkent'e gelir. Fergana şehrindeki vilayet gazetesinin mesul kâtibi olur. Ailesiyle birlikte Andican vilayetinin Çınabad bölgesine yerleştirilir. Ancak burada da, Latin harflerinden Kiril alfabesine geçişi Ruslaştırma olarak değerlendirmek; Atatürk'ü büyük Türk devlet adımı olarak övmek gibi suçlamalarla itham edilerek 24 Ekim 1949'da tekrar tutuklanır ve 25 yıl hapis cezasına çarptırılır. Nikita Kruşçev döneminde, 1954 yılında serbest bırakılır ve 1958 yılında ailesiyle birlikte Taşkent'e yerleşir.

Eşref Şemizade 1978 yılının 11 Mart günü Moskova'da büyük oğlunun evinde vefat eder. Hanımı Sayde Badanınskaya kocasının cenazesini, yine onun vasiyeti üzerine Kırım'a götürür ve orada defneder.

Kırım Tatar edebiyatının şair, yazar, edebiyat araştırmacısı gibi pek çok sıfatı bulunan Eşref Şemizade'nin şiirleri *Akşam Deniz Yalısında*, *Yırlarım*, *Şaylı Kız*, *Kaval*, *Toğan Kaya*, *Arıkbaş Eteğinde*, *Asret*, *Şiirler ve Poemalar* isimli şiir kitaplarında basılmıştır. Yazarın ayrıca makalelerinin toplandığı *Ömür ve Yaratıcılık*, *Halk Hizmetinde*, *Edebiy ve Tenkidiy Makaleleri* gibi kitapları da vardır.

Şemizade'nin en popüler şiirlerinden biri de bir kısmını *Toğan Kaya* ve *Asıl Han* adlarıyla bazı şiir kitaplarında yayımladığı ve halk arasında *Asıl Han Destanı* adıyla bilinen *Közyaş Divar / Peoma-Destan*'dir. Eser 1944 yılında yazılmış olmasına rağmen ancak Şemiza'nın ölümünden sonra *Yıldız* dergisinin 1990 yılına ait 4. (Temmuz-Ağustos) ve 5. Eylül-Ekim) sayılarında yayımlanabilmiştir. Şemizade'nin "*Tuvgan tilimizniñ güzelliği, mülayimliği ve zenginliğini kanıma ve kalbime ilk aşılagnan ayıma.*" diyerek annesine ithaf ettiği poema, dil ve üslup bakımından destanlardan farksızdır. Şiir, halk arasında da anonim bir eser gibi çok tanınıp sevilmiştir. Şemizade Kırım Tatar Türkçesinin zenginliğini büyük bir ustalıkla sergilediği bu eserinde, halk söyleyişleriyle birlikte pek çok deymi ve atasözünden de faydalanmıştır.

Zaman zaman ekende,
Zaman yaman ekende,
Yeryüzü de kök kibi,
Munar¹⁴, duman ekende.
Kiyik çöller artında,
Kara derya katında

¹⁴ minare

Olğan zengin bir diyar-
Baaristan adında.

...

“At başına iş tüşse,
Ağızlıknen suv içer.
Er başına iş tüşse,
Çarığinen suv içer.”

...

Şemizade Rusçadan Şekspir'in *On Ekinci Gece* trajedisini, Puşkin, T. Şevçenko, Yesenin ve Lermontov'dan bazı şiirleri çevirir. Ayrıca Genceli Nizami'den yaptığı tercüme de vardır. Şemizade'nin Puşkin'den çevirdiği *Bahçesaray Çeşmesi* her kesimden Kırım Tatarının en yüksek beğenisini kazanır, Kırım Tatar tercüme edebiyatının en güzel örneğini oluşturur.

ŞAİR ÂŞIK UMER VE ONUN KLASİK EDEBİYATIMIZDAKİ YERİ *

Yeryüzünde medeni-edebi mirasa sahip pek çok halk gibi, Kırım Tatarları da yüzlerce yıllık kültüre, kendi nefis sanatına, sözlü ve yazılı edebiyatına sahip bir halktır.

Kendine has hayat yaşayıp, kendine has edebiyat teşekkül ettiren her bir millet, insanlığın bütün gelişmesiyle meydana gelen dünya medeniyeti hazinesine kendi hissesine düşeni ilave etmektedir. Kırım Tatar edebiyatı da, dünya edebiyatının bir kısmı sıfatında, diğer kardeş halkların bedi edebiyatlarıyla bir sırada kendinden önceki ve meşhur

* Eşref Şemizade'nin bu makalesi önce Taşkent'te çıkan *Lenin Bayrağı* gazetesinin 11, 14 ve 16 Ocak 1969 tarihli sayılarında yayımlanmıştır. Daha sonraları bir takım değişikliklerle başka yerlerde de yayımlanmıştır. Biz, aşağıda Türkiye Türkçesine aktararak verdiğimiz bu makaleyi Eşref Şemizade, **Edebiy ve Tenkidiy Makaleler**, Simferopol 2000, 5-36 adlı kitaptan aldık. Kitabı A. R. Emirov, S. Ş. Selimov ve İ. M. Abdullayev hazırlamıştır. Eşref Şemizade'nin şiirlerini ve yazılarının çeşitli zamanlarda farklı yerlerdeki yayımlanmasıyla ilgili olarak yukarıda adı geçen kitabın ön söz yerine yazılan “Şair Közü Mergin Olsa...” başlıklı yazısını yazan Şakir Selim ve Ayder Emir şöyle şöyle demektedir: “... Onun yayımlanan eserlerini, elyazmalarını topladık. Değerli bütün eserlerini önümüze dizip koyduğumuzda, vallahi, gözümüze inanamadık: matbuat sayfalarında, kitaplarında bu büyük şairin şiirleri, birçok satırları çeşitli kişiler tarafından o kadar ‘düzeltilmiş’ ki orijinal el yazmalarında yer ve gök kadar fark ediyor...” (Fazil-Nagayev, 2001, 3).

edebiyatların başarılarını kendi dehasıyla özleştirerek birçok basamaktan, birçok devir ve etaptan geçti. Her milli kültürde olduğu gibi, bizim edebiyatımızın da ilerleyiş yollarını da, onun karakter ve içeriğini, üslubunu da, birinci sırada, şüphesiz, halkımızın ömründeki iktisadi, içtimai ve siyasi şartlar belirledi.

Biz bu makalemizde, orta asırlar yazılı edebiyatımızın en görkemli vekillerinden, Kırım şiirinin kökünde parlayan en parlak yıldızlardan biri Umer Abdullaoglu'nun (Aşık Umer'in) hayatı, edebi yolu ve onun bizim klasik edebiyatımızdaki yeri hakkında durmak istiyoruz.

Aşık Umer'in doğduğu, yaşadığı ve eserlerini verdiği XVII. asır Avrupa ve Asya kıtalarında ardı arkası kesilmeyen savaşlar, feodallerin kendi aralarındaki mücadeleleri, hakim sınıfların halklar, milletler arasına dini, milli zıtlıklar ve düşmanlıklar sokması, Engizisyon mahkemesinin ilim, fen, marifete karşı mücadelesinin devamı, Batı Avrupa'da feodalizmin ölmeye, kapitalizmin ise doğmaya yüz tutması, Rusya'da devletin başına Romanovlar sülalesinin gelmesi, sömürgeciliğin başlaması, büyük coğrafi keşifler, kainatı öğrenme alanında büyük atılımların yapılması gibi çok büyük olaylarla doluydu.

Edebiyat ve tefekkür sahasında, bu asır, Fransa'da antika kültüne dayanan klasisizm üslubunun daha yeni yeni meydana gelmekte olan Pier Kornel (1606-1684), Molyer (1622-1673), Rasin (1639-1699) gibi büyük Fransız dramaturg yazarların ortaya çıkmaya başladığı devir; İngiltere'de Rönesans hümanizminin son temsilcisi Jon Milton (1608-1674) gibi meşhur İngiliz şairi, *Robinson Kruzo* romanın yazarı Daniel Defo (1660-1731), *Gulliverin Seyahatleri* adlı romanın müellifi Jonhatan Swift (1667-1745) gibi İngiliz ediplerinin yaşadığı ve eser verdiği devir idi. Bu asır yakın şark halklarının (Türk, Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Kırım, Kazan Tatar ve hatta Ermeni ve Gürcü) sözlü halk edebiyatlarında *Asli ve Kerem*, *Aşık Garip*, *Leyla ve Mecnun* gibi kitabi destanların ve *Köroğlu* gibi, halkın hâkim sınıflara karşı nefretini aksettiren kahramanlık romantik destanların anlatıla anlatıla söylene söylene işlendiği devir idi.

Bu devirdeki Kırım (Kıpçak) yazılı edebiyatı ilk sırada, iki yöneliş gösterir: Bir taraftan reaksiyonel yöneliş –feodal-klerikal (dini) edebiyat; diğer taraftan ilerici yöneliş- dünyevi (laik) edebiyat ortasındaki mücadeleyle varlığını devam ettirir. Bu mücadele toplum hayatındaki zıtlıkların edebiyattaki görünüşü olup, bedi yaratıcılık sürecinin toplumsal meselelerini tabiat hadiseleri ve cemiyet vakalarına münasebet, toplumsal ideal ve estetik tefekkür, gerçek hayat ve bedi fantezi, konu ve

amaç, şekil ve içerik, obraz ve karakter, yazılı edebiyat geleneği ve halk sözlü edebiyatına meyiletme gibi meseleleri kapsamakta idi.

Pek çok kardeş halkın bedi edebiyatında olduğu gibi, bizde de feodal –klerikal yazılı edebiyat:

1. Dini-mistik skolastik edebiyat

2. Saray-aristokrat edebiyatı gibi iki müstakil koldan; gelişimci dünyevi yazılı edebiyat da:

1. İlerici şairler yaratıcılığı

2. Saz şairlerinin yaratıcılığı gibi iki müstakil koldan ibaret idi.

1. Dini-mistik, skolastik edebiyat, asırlar boyunca hâkim sınıflara hizmet eden ruhanilerin halkı kendi istedikleri gibi ‘terbiye etme’ işinde, onların başını döndürmede keskin bir edebi ve siyasi görev gördü. Bu edebiyatın temsilcileri, çeşitli tarikat temsilcileri, sofu şairler ve onların öğrencileri: *Bu dünya kâfire cennet oluptur, mümine zindan diyerek emekçi halk kitlelerini terki dünyacılığa, dünyadan soğutmaya, takdire boyun eğmeye çağırıp kabir azaplarıyla, münkir nekirle, sırat köprüsüyle, yecüc mecüclerle, katran kazanlarıyla korkutup, cennet bahçeleri, köşklere, huri kızlarıyla tamşandırıp; halk diline yakın üslupla yazılan ilahilerle, İstanbul’dan gelme Divanı Hikmet, Muhammediye, Mevlit, Hazreti Ali, Seyit Battal Gazi, Kesik Başgibi kitaplarla onların başlarını şeriat, tasavvuf, sofuluk doğmalarıyla doldurup geldiler.*

2. Saray-aristokrat edebiyatı da, dini mistik edebiyat gibi, Avrupa ülkelerinde olsun, Asya ülkelerinde olsun, asırlar boyu feodal ümmetçi çevrenin mefkurevi silahı olup geldi. Sınırsız monarşinin hüküm sürdüğü bu tür ülkelerde, Mecusi olsun, Hristiyan olsun, Müslüman olsun, feodal padişahlar- sultanlar, krallar, çarlar, şahlar, hanlar, emirler kendilerinin şan ve şöretlerini artırmak maksadıyla saraylarına edebiyat ehillerini davet ederlerdi. Bazı kalem ehilleri-şairler vakanüvisler saray dairelerine kendi istekleriyle sokulsalar da, çoğunluğu ya maddi muhtaçlık, ya da diğer sebeplerden hükümdarların tekliflerini reddetmeye korkup, mecburen girerlerdi.

Yakın şark devletlerinin saraylarında da, hükümrân tabakaların keyiflerine uyan, halk kaygılarından, memleket ihtiyaçlarından uzak yaltakçı saray şairleri itibarda olup, onlar memlekette emektar halkın, o dönemin diliyle söylemek gerekirse, kara halkın, köylülerin, at bakıcılarının, esnafların ağır maddi ve manevi vaziyetlerine, hukuksuzluklarına göz yummak, saray ziyafetlerinde, konuşmalarında yalnız kendi keyiflerini düşünen, içki ve kadın düşkünü hanları, sultanları

ne kadar övseler, göklere çıkarsalar, reaksiyon saray odalarının-beylerinin mirzalarının, bir ayakları camide, diğer ayakları konuşmalarda olan ruhanilerin gözlerine o kadar girer. Vicdanlarını satmayan, karaya ak, zulme baht demek istemeyen namuslu şairler ise, böyle despot hanların saraylarından ya kovulmakta, ya da çeşitli sebeplerle cezalandırılmaktaydılar.

Lakin saray çevresine germeye mecbur olan, halkın ve memleketin geçimini düşünen şairlerin çoğu padişahlara, hanlara ya da başka önemli devlet vekillerine bağışlayarak yazdıkları eserlerinde, asırlarca nesilden nesle geçen şiirsel gelenek boyunca, önce Allah'a hamdü sena okumağa, sonra, (Müslüman memleketlerde) Muhammet peygamberin faziletlerine sayıp çıkmaya ve sonra eserini bağışladığı hükümdarı övmeye mecbur idiler. Bu şekildeki giriş kısmından sonra ise, övdükleri hükümdarı eski Arap ve Fars edebiyatlarında idealleştirilen Yusuf peygamber, Süleyman peygamber, İskender Zulkarneyn (Makedonyalı İskender) ve diğer meşhur devlet ve din erbapları gibi *adaletli, insaniyetli, hikmetli*, olmaya, yurda amanlık, halka dinçlik, rahatlık vermeye çağıra veyahut bu konuda tılsımlı efsanevi, ya da tarihi olayı tasvir ederlerdi.

3. İlerici şairler yaratıcılığı. Çok yazık ki, eski ilerici şairlerimizin birçoğunun eserleri, pek çok halkta olduğu gibi, çeşitli sebeplerden dolayı bize kadar gelmedi veya daha bulunamadı. Edebi mirasımızın elimizde olanları ve son yıllarda bulunanları ise bu zamana kadar yeteri derecede araştırılmadı.

Halkımızın nesilden nesle, ağızdan ağıza aktararak getirdiği zengin sözlü halk eserleri çok önceki dönemlerde olgunlaşıp kıvamına gelse de, yazılı edebiyat o zamanda feodal ilişkiler gelişmesinin ilk basamağında duran halkımızda, o devir için ileri sayılan İslam medeniyeti ve Arap alfabesi geldikten sonra doğar. XIII. asırda tertip edilen birkaç Arapça-Kıpçakça ve Kıpçakça-Arapça lügatler, Mahmud Kasım adındaki bir şairimizin bu asrın başında yazdığı *Yusuf ve Züleyha*poeması, Ebubekir adlı bir filozof âlimimizin, XIV. asrın başlarında yazdığı ve şimdi Taşkent Şarkşinaslık Enstitüsü Elyazmalar Fondunda saklı olan *Kalendername* adında felsefi traktatı ve ilahreler, işte şu ilerlemenin semereleridir.

Bizim yazılı edebi mirasımıza ait birçok kıymetli eser bugüne kadar nefis el yazma cönlere yazılıp, çeşitli devletlerin kütüphanelerinde saklanmaktadır. Böyle cevherlerden biri Hollanda Leyden şehri üniversitesinin kütüphanesindeki Abdulmecid Efendi adlı bir klasik şairimizin şiirleri yazılı olan cönkür.

Abdülmecit Efendi'nin bu cönkte yazılı *Ey gönül* adlı şiirinden birkaç satır:

Sızdı tenim, tükendi seher şemidek¹⁵ yanıp,
Eyyvah, ne kıldı, kör başıma bela gönül.
Körgenge köz tiker, kolu yetmeze el sunar,
Koygıl bu işni endi, barayı hüda gönül.
Başdan keçip, kara kan içip, kan yaşım saçıp
Tapmam gönül tilegini ve asreti gönül.
Kandek¹⁶ yaşım akıb tünü-künü yığlatır meni,
Tegme kim erse külse, mana ne reva gönül¹⁷.

Bu satırların yazılmasından bu zamana kadar 600 yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen *sızladı* yerine *sızdı*, *çırak* yerine *şem*, *koy* (bırak) yerine *koygıl* gibi birkaç arkaik sözü hesaba katmazsak, bizim şimdiki edebi dilimiz ile konuşma dilimizden aman aman farkı yok demek mümkündür.

Klasik edebiyatımızın şaheserlerinden biri de XVII. asırda Polonya Kralı IV. Vladislav'ın hücumunda kendi vatanı Ukrayna'yı müdafaa etmek isteyen Ukrayna komutanı Bogdan Hmelnişkiy'in ricasına binaen Ukrayna halkına yardıma giden Kırım komutanlarından Togay Bey'in Bogdan Hmelnişkiy ile birlikte Polonya'ya yaptığı seferi ve 1648 senesinin 5-6 Mayıs'da Sarı Suv'un yanında, S. Pototsiy kumandanlığı altındaki Polonya ordusunu sarıp tarumar etmesi hakkında Kırım şairi Edip Efendinin *Sefername* eseridir. Okuyucularımızı, halk edebiyatına yakın bu destan ile de tanıştırmak istiyoruz:

...
Yiğit kolunda kamçı bar, "Men!" degenge ceza bar.
Ey, oğlanlar, toplaşın, tezden bizge sefer bar!
Alaşalar nallasın, ok-yayları maylansın¹⁸,
Eger ağaç bakılıp, kavurmalar kaynalsın.
Al kılıçnı askıdan, çek kayraknı¹⁹ yüzüne
Kılıçnı eger ak bolsa, kara tüşmez közünge
Eki tırşav²⁰, bir arkan asını zeger kaşına,
Kızıl meşin nazarlık takınızatnı başına.

¹⁵ mumu gibi

¹⁶ kan gibi

¹⁷ Seyfi Sarayı, Şiirler, Taşkent, 1968, 23.

¹⁸ yağ

¹⁹ bileği taşı

²⁰ pranga

Seferlik atnı semirtme, dönen bolsa arımaz,
 Semiz atıñ yol almaz, bargandan soñ yaramaz
 Çekmeniñni²¹ tartıp²² kiy, kalpağıñnı basıp kiy,
 Yolda yoktur anayıñ²³, keregiñni bakıp cıy.
 Keldi emir saraydan, çıttık yolğa Mamaydan,
 Duamnı aldım anaydan, oklarımın babaydan.
 Tal terektir Mamalar, yav yürektir Mamaylar
 Erdel aşıp sefer bar, elaletıñ ağaylar!
 Egerledin al toru, başı yıldız kaşkadır,
 Han kolunda yiğit kop, Mamaybegi başkadır.
 Yetmiş çora yanında, at oynatıp çıktılar,
 Yetmiş ana yetmiş tas suv septirip çıktılar.
 Dua etip anayım, çıdamadı²⁴ bayıldı,
 Yetmiş atıñ tozanı, tuman bolıp cayıldı...
 Toplaş boldı bizlerge Ğazı Kermen çölünde,
 Kızıl yavlık, kara kamçı cümlemiziñ elinde
 Tattan keldi odaman²⁵, Kefe tübü karaman,
 Barın, Argın, Kart Kıpçak cümlesinden kocaman.
 Davul zurna, toy bayram, yedi künde toplastık,
 Yetmiş kurban çaldırıp, cav²⁶ yolların oylaştık.
 Yedi biñ oğlan bir bolıp, atnı suvdan teptirdik,
 Yedi saat bir tınış Ak Cılgada keçirdik...
 Erdel şeyeri ak şeyer, kocamandır camisi,
 Bu şeyerde katıştı, bizge Boğdan töresi.
 Boğdan bayarzor²⁷ bayar ediyesi kırklama:
 Kırk aygırman, kırk buğa, cümlesi ep saylama.
 Han çadırı kaşına kuruldı bayar çadırı,
 Sıylavına²⁸ koydılar sıylamacı batırnı.
 Adil Geray Boğdanman keñeştiler²⁹ tañgacek³⁰.
 Kopay Lehli panınıñ kopaylığıñ alğancek.

²¹ cepken

²² çekip

²³ ana

²⁴ dayanamadı

²⁵ yaşlı çoban

²⁶ düşman

²⁷ güçlü

²⁸ saygı göstermek, hizmet etmek

²⁹ müşavere et-

³⁰ sabaha kadar

Kara kuşlar ileri, eki kolda Ak kuşlar,
 At nallanır, kayrak oynar, ağartılır kılıçlar.
 Haber aldık, yolumuz bataklık, orman ak tiken,
 Bu seferge sav ketip, kimler sav kaytar³¹ eken?..
 Bizler kıpçak oğlumuz, çamurğa batır çıkarmız,
 Küneş çıksa kurutur, suv tapılsa çaykarmız.
 Baş yazısın köz körer, yiğit er şeyge koner,
 Can kurtulsa selamet, ağuv, accı em öter.

Edip Efendinin bu harika destanı, kendinden önce yazılmış birçok nefis eserle karşılaştırıldığında, hem dilinin sadeliği, hem de üslubunun yeniliği bakımından onlardan çok farklıdır.

Böyle tarihi eserler hakkında ulu dâhimiz Vladimir İliç Lenin *İktisadi romantizmin karakterine dair* dair adlı eserinde:

‘... Tarihte, geçmişte yaşamış kişilerin gösterdikleri tarihi hizmetler hakkında hüküm verirken, onların günümüz ihtiyaçlarına cevap veremedikleri şeklinde hüküm vermek doğru değildir. Hükmü, onların kendilerinden önce yaşamış olanlara nazaran ne gibi yenilikler getirdiklerine bakarak vermek gerekir³², demektedir.

Geçmiş asırların büyük yazıcılarına ve mütefekkirlerine bu şekilde yaklaşmanın klasik örneklerini, Karl Marks’ın Alman şairi Heinrich Heine’in eserlerine, V. İ. Lenin ise L. N. Tolstoy’un eserlerine verdiği değerde görmek mümkündür.

Biz, kaydedip geçmek istediğimiz son yazımızda da, Toğay Bey’in Ukrayna komutanı Bogdan Hmelniçkiy’le birlikte Polonya seferi hakkında yazılan ve tarihte *Toğan Beypoeması* diye tanınan eserin yazarı Can Muhammeddir.

Okuyucularımızın: ‘Durunuz! Toğay Bey hakkında daha şimdi söylendi?’ demeleri mümkün. Bunun için bu mesele üzerine şimdi ayrıca durmak istemiyoruz.

1925 senesinin yazında meşhur âlim, tarihçi ve yazar Osman Akçokraklı ve ressam arkeoloğ Useyin Bodaninskiy’in rehberliğinde halk maarif komiserliği tarafından teşkilatlandırılan etnografik iş gezisinde, pek çok bölgeyi dolaşarak bilimsel araştırma yapıldığı sırada Sudak bölgesi Kapsihor köyünde Acı Ali Efendi adlı yaşlı birinin evinden büyük bir poema yazılı bir cönk bulurlar. Elyazmasını inceleyip okuduklarında

³¹ dönmek

³² V. İ. Lenin, *Eserler*, 5. Baskı, c. 2, Moskova 1960, 178.

onun 1648 senesinde Toğay Bey'in Polonya'ya yaptığı sefere iştirak eden Canmuhammed adında bir şair tarafından yazıldığını anlarlar. 1892 satırdan ibaret olan bu büyük poema, bizim edebiyat hazinemize XX. asrın birinci yarısında düşen en kıymetli eser idi. O yıllarda bu poema ile Ukrayna İlimler Akademisi de ilgilenmiş, Osman Akçokraklı'yı Harkov'a davet etmişlerdir. (O seneler Ukrayna'nın başkenti Harkov idi). Birkaç ay süreyle Osman Akçokraklı Kiev ve Harkov üniversitelerinde, Ukrayna'da İlimler Akademisinin Şarksinaslık Enstitüsünde dersler verdi. Poema, Akademinin Arap-İran Filolojisi ve Türkoloji Bölümü tarafından Ukrayna diline tercüme edildi. Akçokraklı'nın bildirileri İlimler Akademisinin haber bültenlerinde ve Ukrayna dilinde çıkan *Shidniysvit* dergisinin 1930 senesinin Aralık ayında çıkan 12. sayısında yayımlandı.

Bu uzun poemanın dili, *Sefernamenin* diline göre daha kitabi ve o kadar rahat okunmuyor:

... Ol zaman Lehli kralı neyledi,
Yedi bekler beklerin cem eyledi.
Em dahi bayarlarını ketirdiler,
Bir aliyy meclis kurıboturdılar...

Canmuhammed'in 1648 senesinde yazdığı, gerçekçi materyallerle zengin, tarihi vakaları ve hadiseleri kronolojik tertipte beyan eden bu eseri, halkımızın XVII. asır tarihini, toplumsal ve siyasi hayatını öğrenmek için, onun tarihi-etnografik manzarasını göz önüne getirmek için önemli bir kaynaktır.

Canmuhammed'in *Toğay Bey* poemasının ve Edip Efendinin *Sefernamesinden* evvel halkımızın elinde *Edige Batır*, *Çora Batır*, *Kozukörpeç* ve *Bayansuluv*, *Bozyigit*, *Tair* ve *Zore*, *Leyla* ve *Mecnun*, *Aşık Kerem* gibi mükemmel halk epik ve kitabi lirik destanlarla bir arada, *Azret Ali*, *Seyit Battal Gazi*, *Ebu Muslim* gibi yukarıda söylediklerimiz gibi emektar halkın zihnini zehirleyen dini-mistik, skolastik destanlar, kıssalar da vardı. Su saçma sapan masalların kahramanları genellikle kılıçlarını bir kere sallamada kırk kâfirinbaşını kesen" münafık evliyalar, çeşitli kıyafetteki devler, cinler, periler, albastılar, yedi başlı ejderhalar idiler.

Toğay Bey ve *Sefername* poemaları ise, Rusların *Danil Zatoçnik Destanı*, *İgor Polkı Destanı*, Özbek klasik şairi Babür'ün *Babürnamesi*, Mahmud Salih'in *Şeybaninamesi* gibi realist eserler olup, bu destanlarda şairin bizzat şahit olduğu tarihi olaylar, tarihi şahıslar nefis obrazlarda tasvir edilmektedir.

Yukarıda adları anılan orta asır ilerici edebiyatçıların eserlerinde kendilerinin yaşadığı tarihi şartların tesiri altında doğan amaçsal zıtlıklar da az değildi. Mesela Nizami, Nevayi, Gazayi, Fuzuli, Lomonosov, Derjavin, Göte gibi büyük kalem ehillerinin hümanizm, vatanperverlik, maarifperverlik gibi gayeleri müsbet öneme malik olsalar da, onların içtimai kurumunu değiştiremezler. Padişahları insafa çağırı yoluyla, merkezileşen feodal devlet kurma ve halkın vaziyetini düzeltmek mümkün, şeklindeki düşünceleri ve dini itikatları bizim dünyaya bakış açımızla zıt ve zararlı fikirler idi. Bunun için eski medeniyet, sanat ve edebiyat erbaplarının eserlerinde, yalnız somut tarihi şartlarını göz önünde tutarak ve meseleye sınıfsal, partisel gözle yaklaşarak doğru kısmet kesmek mümkündür.

Ekimi Sosyalist Devrimi, eski cemiyetten kalan maddi ve manevi zenginlikleri yok edip atmadı, bilakis onları halk zenginliğine çevirdi, *eski* olsa da, bütün medeni mirası saklayıp kaldı ve onlardan geniş bir şekilde faydalanmaya başladı. Ulu dâhimiz V. İ. Lenin 1919 yılında söylediği *Sovyet hâkimiyetinin başarıları ve güçlükleri* adlı nutkunda:

“Kapitalizmin bıraktığı bütün medeniyeti almak ve sosyalizmi bu medeniyetin özünden kurmak gerekmez. Bütün ilim-fenni, tekniği, bütün bilgileri, güzel sanatlarını almak gerekmez. Bunlarsız biz komünistlik cemiyet hayatını hiç kuramayız.” demişti (V. İ. Lenin, Eserler, 5. Neşri, cilt 38, s.55).

Amma sosyalizm, kendine miras kabul edip, eski cemiyetten kalan her türlü medeniyet zenginliklerini almaz. Sosyalizm geçmişin, yalnız, en ilerici medeni zenginliklerini kabul eder. O, bütün devirlerin, bütün milletlerin insanlığın gelişmesine, emekçilerin yararına hizmet edebilecek sanat ve edebiyat miraslarını bilimsel olarak öğrenip alır.

“... Biz, demişti V. İ. Lenin, kendi *Milli Mesele Boyunca Tenkidi Kayıtlar* adlı makalesinde, her bir milli kültürden onun sadece demokratik ve sosyalist elementlerini alacağız. Biz onları yalnız ve mutlaka her halkın burjuva kültürüne, burjuva milliyetçiliğine karşı olanlarını alacağız.” (V. İ. Lenin, Eserler, 5. Neşri, cilt 24, s.121).

Sosyalist toplum, medeni devrimin bütün tarihi ilerleyişini, V. İ. Lenin'in bu gösterdiklerini hayata geçirdi ve geçirmeye devam etmektedir.

4. Saz şairleri yaratıcılığı. Yukarıda söylediğimiz gibi, sadece ahir zamanı, *öbür dünyayı* tasvir edip, bu dünyayı, *yalan dünya* diye tanıtır, halkın zihnini yoran, canlı insani duygulardan mahrum dini skolastik edebiyat ile, avam halka, emektar halk kütelerince yeterli

derecede anlaşılmayan, onları coşturamayan saray aristokrat edebiyatının arasında bir edebi akıntı daha vardı ki, bu ilerici dünyevi yazılı edebiyatın *saz şairleri edebiyatı* adını alan dalı idi. Bu edebiyat dalının şairlerine *saz şairleri* adı verilmesi onların hepsinin şiir söylerken yahut çalıp oturdukları yerde, hazırlanmadan (improvizatsiya yoluyla/irticalen) söyledikleri şiirlerini (türkülerini) kendileri saz çalarak söyledikleri içindi.

Bu makalemizin konusu olan şair Aşık Umer, işte bu saz şairlerinin en ünlülerinden biriydi. Bu ulu şair ve kompozitörün halk türkülerine çevrilen şiirleri- gazelleri, koşmaları, beyitleri, XVII. asrın ortalarından başlayarak bu güne kadar, değil yalnız bizim halkımız arasında, bütün yakın şark halkları arasında da söylenip gelmektedir.

Aşık Umer'in 105 şiirinden ibaret son şiirlerinden oluşan antolojisi, 1894 yılında Bahçesaray'da *Divan Aşık Umer* adıyla İsmail Gaspıralı tarafından neşredilmişti.

Şairin okuna okuna yıpranan bu antolojisini, çocukluk çağlarımızda bizler de ellerimize alıp karıştırır, anladığımızı göre okuyup, onun saz çalıp söylemesi, halktan biri olan Nasreddin Hoca gibi hazırcevap, akıllı bir adam olduğunu ve aynı vakitte avam halk tabakaları içinde *evliya, devletli* sayıldığını, XIX. asır sonlarına kadar Kızılmeşe'de Kalentir Burnu (Karantinnaya kosa) denilen yerde mezarı ve çeşmesi bulunduğunu işitir, lakin bu alicenap simanın ta bu kadar mahsuldar şair, ta bu derece iktidarlı müzik ehli olduğunu bilmek değil, hatta aklımıza bile getirmezdik.

Bu çocukluk çağlarımızda Aşık Umer'in adını, bir de düğünlerde çok duyardık. Düğünü dualayıp gelen appak sakallı, temiz pak yaşlılar Kuran hatminden sonra çalgıcıların yanına çıkar ve onlara, ekseri Aşık Umer türkülerini ısmarlar idiler. Yaşlı kemancı rahmetli Abdulla usta, gür sesiyle bu türkülerini söylediğinde (bugünkü gibi gözlerimin önünde duruyor), bu sabırlı yaşlılar gözlerini yumup, başlarını aşağı eğerek, Abdulla ustanın ağzından çıkan beyitleri canı gönülden dinler ve haddinden ziyade coştuklarından, etkilendiklerinden olmalı, göstermeden gözyaşlarını silerlerdi.

Umer Abdulla oğlu (AşıkUmer) 1621 yılı (Hicri hesapla 1030 senesi) Kırım'da Kızılmeşe şehrinde Abdulla Kence oğlu adlı bir kürkçü esnafının ailesinde dünyaya gelir. Ve ömrünün büyük bir kısmını burada geçirir. Bunu şair kendi:

Kendim Gözleveli, Umerdir ismim,
Bir küçük katradan var olmuş cismim

Kıpçak aşireti necib-neslim,
Hatirimden çıkmaz ola bir zaman.

satırlarıyla kendi de tasdik etmektedir.

XIX. asrın ortalarında, 1847 senesinden 1866 senesine kadar, meşhur Rus demokrat şairi N. A. Nekrasov ve İ. İ. Panayev'lerin yayımladıkları ve büyük Rus inkılap demokratları N. G. Çernişevskiy, N. A. Dobrolü bovların başkanlığın altında Peterburg'da neşredilen, devrimci demokratların organı olan ve Rusya bağımsızlık hareketinin tarihinde derin izler bırakan *Sovremennik* dergisinin, bundan 126 yıl önce, 1848 senesinin Mayıs ayında çıkan 5. sayısında meşhur şarkşinas F. Dombrovskiy'nin şair Aşık Umer'e bağışlanan büyük hacimli makalesi yayımlanır. Bu makalede yazar, Umer Abdullaoğlu'nun (Aşık Umer'in) hayatı üzerinde detaylı bir şekilde durularak:

“... Ünlü Gözleve şehrinde(Tatarlar Yevpatorya'ya böyle diyorlar)Abdulla Genceoğlu adında fakir bir usta yaşıyordu. O, kürkçülük yapıyormuş. İhtiyarlığında bir oğlunun olmasına çok sevindi ve ona Umer adını verdi.”

Anne ve babasının tek oğlu olan Umer çok rahat bir şekilde büyür. Mahalle mektebinde okurken, akranları arasında rahatlığı ve yüce ruhluluğu ile ayrılır. Umer'in çocukluk çağındaki zekiliği, hazırcevaplığı hakkında bazı ilginç hikâyeleri, Bahçesaraylı Elhac Abdulaziz Kırımıy adlı bir tarihçinin tezkerelerinden, *Aşık Umer, hayatı ve şiirleri* adlı eserine aldığı Türk edebiyatçısı Saadettin Nüzhet Ergun'un makalesinden birkaç hikâyeciği, biz de bu makalemize alarak okuyucularımıza takdim etmek istiyoruz:

1. Mektep çağına geldikten sonra, kendi mahallelerindeki mektebe katnap, alfabe, ilmihal ve abdiyik geçip başlayan Umercik'e bir gün hocası: 'Söyle bakalım, kimin kulusun?' der. Umer: 'Boyacımm kuluyum' diye cevap verir. Hocası kızıp Umer'in kulaklarını çeker ve bir ki şamar vurur. Ertesi günü Umer okula geldiğinde allı, mavili, sarılı bir demet kır çiçekleri getirir. Hocanın tekrar sorduğu aynı soruya, Umer yine: 'Boyacımm kuluyum' der. Buna pek kızan hocası: "Ey, ahmak, Allahuteala dururken sen nasıl olur da, boyacımm kulu olursun?" deyince, Umercik getirdiği çiçekleri göstererek: "Bu çiçekleri, yoksa siz mi boyadınız, hocam? Ben bu çiçeklere çeşitli renkler veren boyacımm kuluyum" demiş.

2. Yağmurlu bir güz günü Umercik sınıf arkadaşlarıyla birlikte, kaldırım boyu okuldan dönerken kayıp düşer ve ayağı ağrır. Acıyla yerden kalkarken kaldırıma tükürerek:

Vay, kaldırım olmaya yetişmegir kaldırımı,
İzdiñ, ezdiñ de ayağımı, baldırımı!³³

Der (Saadettin Ergun, Aşık Ömer, Hayatı ve Şiirleri, s. 13)

Mahalle mektebini bitirdikten sonra, Umer o devirde müderrisleri ve hocalarıyla meşhur Kozleve Cuma Camii Medresesine girer ve orada divan şairlerinden Kefevi Seyit Abdulkerim Şerifi adında bir edebiyat hocasından ders alır. Bu Kırımlı şair hakkında *Sefayi* tezkiresinde:

“... Asrın mirasından ulumu arabiyede şair ve finunu-şiiri inşaaya kadir olup, iklimi Kırırmda zuhur itmiştir” denilmektedir (Sadettin Ergun, Aşık Ömer, Hayatı ve Şiirleri, s. 6)

Aşık Umer ömrünün sonlarında yazdığı *Şairname* adlı destanında Közleve medresesindeki ilk edebiyat hocası Şerefi’yi hatırlayarak onun edebi eserlerine yüksek kıymet verir:

Keldi dil bülbüli medh lisane,
Kasdı şurayı çekmek beyane.
Kör, ne âşıklar var kelmiş ciane,
Dilde yâd idelim ep şuarayı.
Afuz Şirazi, Rumi, Fuzuliy,
Anları keçince yekdir Usuli.
Asrımızda ola saibi- divanı,
Diñle, bizim şerimizde olanı:
Şerefiy değil mi cümleye üstad?
Ol değil mi bizi eyleyen irşad?

Aşık Umer’in sağlığında olsun, vefatından sonra olsun, halk arasında kendi sevimli şairleri hakkında çeşitli efsaneler yaratılır, çeşitli rivayetler uydurulup anlatılır. Onun çocukluk çağında hocası: “*Kimin kulusun?*” dediğinde, “*boyacının kuluyum, hocam*” diye cevap vermesinin de bu tür uydurulan efsanelerden olduğuna şüphe yok. Bunun gibi önemli şahıslar hakkında uydurulan efsanelere başka halkların tarihinde de çokça rastlamak mümkündür.

Şimdi biz okuyucularımızı, *Aşık* lakabının nereden çıktığı hakkında, halkımız arasında kaç yüzyıl öncesi, belki de, Aşık Umer’in sağlığında ortaya çıkan ve 1848 senesi *Sovremennik* dergisindeki makede ortaya konan ilginç bir efsane ile tanıştırmak istiyoruz.

³³ Metin adı geçen kaynakta şu şekildedir: “Vay anasını sattığının kaldırımı, incittin baldırımı” (Z. K.)

Bu efsaneyi, bizim dilimizi su gibi bilen, bütün ömrünü halkımızın arasında geçiren ve tarihimiz, kültürümüz, adetlerimiz, edebiyatımız hakkında pek çok eser yazan Profesör Feliks Dombrovskiy, Rus diline öyle tercüme etmiş ki, tercümesinde dilimizin bütün hususiyetlerini, milli kültürünü, tasvir usullerini korumaya muvaffak olmuş. Onun için, ne kadar uzun olsa da bu efsaneyi biz burada, *Sovremennikte* olduğu gibi Rus dilinde vermek istiyoruz. Çünkü bizim dilimizden Rusçaya ta 130 yıl öncesi çevrilen şeyi, şimdi biz bir daha tekrar kendi dilimize çevirmeye başlasak, efsanenin bütün güzelliğinin, tatlılığının kaybolup gideceğine şüphe yok.

"...Okulu bitirdikten sonra, Abdullah Kenceoğlu sevgili oğlu Umer'i medreseye verir. Denilmektedir bu efsanede. Gözleve medresesi o zamanlar âlimleriyle ünlüydü... Ancak Umer öğreniminin ilk yıllarından başlayarak, öğrenilmesi mümkün olmayan kitaplar kitabı Kur'an'ı öğrenmeye muktedir olmadığını gösterdi ve bununla çoklarını şaşırttı Kur'an'ın bütün "incelikleri" gerçekten de garip Umer'in canını sıkıyordu...

Bir gün, medresede ceza alan ve gülünç duruma düşürülen Umer, mezarlığa doğru gitti. Kabristanın (Müslümanlar mezarlığı böyle derler) etrafına kavaklar dikilmiş ve onlar etrafa hem gölge hem de serinlik verirler. Akşamüstü idi. Güneş tam ufka inmekte ve onun sönmeye başlayan ışıkları geniş yapraklı çınarları ve altın suyuyla yazılı kitabeleri (mezar taşları üzerindeki yazılar) alev gibi parlamaktadır. Avlaktan Gözleve'nin yalılarına gelip vuran Karadeniz'in dalgalarının gürültüsü ve ezan okuyan müezzinin bu gürültüye karışan hoş sesi işitilmektedir. Bu ilginç akşam manzarası Umer'i hayran etti. Bulutsuz, temiz gökte şimdi orada burada yıldızlar parıldamaya başladı. Akşam serinliğinden, tabiatın zengin manzarasından keyif alan Umer'de yerde yan yatan bir mezar taşının yanına çöktü ve derin bir düşünceye daldı. O, etraftaki her şeyi bütünüyle unutup, böyle hayli vakit, yani müezzinin baş minareden ikinci kere yankılanan sesi ona namaz kılmak gerektiğini hatırlatana kadar oturdu. Yanında namazlığı olmadığından o, üstündeki yeleğini çıkarıp yere serdi ve büyük bir ihtiram ve tazim ile namaza durdu. Namaz onun kederden ezilmiş üzgün gönlünü sakinleştirdi. O kendisinde ölçüsüz derecede hafiflik, hoş duygular hissetti. Böyle bir şey onda hiçbir vakit olmamıştı ve bunun sebebim kendisi de anlayamadı. O, ömür boyu ya bu halde, böyle hoş durumda kalmak, ya da şu dakikada ölmek istedi. Ancak, medresedeki eziyetli ömür hakkındaki düşünce, garibin beynini yıldırım gibi çakıp gitti ve onun gönlünün en derin köşelerini inlettirdi... Nihâyet yorgunluktan o anda uyku ağırlığından yer dibine çöken mermer taşa yaslanıp derin bir uykuya daldı.

Umer'in düşüne ne girdiğini hiçbir kalemlle yazıp anlatmanın imkânı yok. Onun gözüne görünen hurinin keyfiyetini yalnız "inci düzmek" (şiir söylemek) sanatını bütün şark şairleri içinde en çok benimseyen, yani "Şehnâme"yi yazan şair tasvir edebilir. O da bunu çok büyük zorlukla yapabiliyordu. Umer kendisini cennet bahçesinde gezmiş ve mis kokulu havayı teneffüs etmiş gibi hissediyordu. Birden sanki gökyüzü yarılmış gibi oldu ve ondan göz kamaştırıcı parlak ışıklar serpişti ki, o nurlar nazik, billur bir buluta çevrildi. O bulut aşağıya indi ve onun içinden yavaş yavaş güzel bir kadın kıyafeti görünmeye başladı. Nihayet bu kıyafet yere indi ve softa Ömer'in gözleri önünde hakikaten güzelliği tahmin edilemeyecek ebedî genç huri kızlarından biri peyda oldu. Onun güzel bedenini güneşin ilk nurlarının görünmesiyle dağılıp giden sabah sisi gibi ince parıltı örtmekte idi. Gözlerinden her erkeğin yüreğini yaralayıcı nurlar saçıyor ve elinde ise güzel bir saz vardı.

Bu mucizeden hayrette kalan garip softanın şaşkınlıktan nefesi kesilir. Birkaç defa konuşmaya çalıştı, ama dili dönmedi. Ona öyle göründü ki, o vakte kadar zaten konuşmamış ve sanki, daha yeni dünyaya gelmiş de her şeyi yeni anlamaya, düşünmeye başlamakta. Onun bütün bedenini anlaşılmasız bir tatlı koku sardı. "Ben cennete mi düştüm yoksa ve önümdeki de şu sözü edilen güzel hurilerden biri mi acaba?" diye düşündü. Nihâyet, bilinmeyen bir kuvvet Umer'i bu hurinin ayağının altına çökmeye mecbur etti "Kalk!" dedi huri kızı. "Kalk, Aşık Umer! Büyük Allah ve peygamber seninle! Kaderinden şikâyet etme! Sen Allah'ın sevgili kulusun. Bundan sonra senin kabiliyetine, akıllılığına herkes şaşar ve senin bilgin önünde en yüksek akıl ve idrak sahipleri bile utanır. İşte bu sazı mukaddes bir tılsım olarak al ve onu, gözbebeğin gibi sakla. Sen türkülerinle halkın hayatını güzelleştirecek ve onları Hak yoluna çağıracaksın. Cennet bahçesinde seni hakikî mutluluk, benim sevgim bekliyor!" Bu sözü söylemesiyle huri kızı kaybolur.

Aşık Umer uyanır ve gördüğü düşü hatırlayarak çok düşünür. "Düş" der, ama elindeki sazı rüyasının bilinmeyen bir mucize olduğunu tasdikler. Sanki onun gözlerinden perde kalkmış gibi olur. Aşık Umer bu anda kendisinde büyük kuvvet sezen genç kartala benziyordu...

Sabah olmak üzereydi... Deniz uzak değildi. Aşık Umer gidip aceleyle abdest aldı ve sonra doğru medreseye gitti. Şimdi o öncekisi gibi medreseye varmaktan korkmadı. Aksine oraya öyle bir istekle gitti ki, sanki ziyafete gidiyor. Öyle olsa da, o sakin bir softa sıfatında muallim Abla Bekir Efendiyi dinlemeye geldi ve herkesten daha kenardaki kendi yerine oturdu. Arkadaşları da her vakitteki gibi, Umer'in bilgisizliğiyle alay etmekten geri durmadılar. Abla Bekir Efendi de: "Umer gece medresede yatmayıp bilinmeyen yasak ziyafetlere gitmiştir" diye onu çok

kötü azarladı. Umer bu azarı da hiçbir şey demeden kabul etti. Abla Bekir Efendi softalara İslâm dininin mühim taraflarını anlatarak onların her birine sorular sorar. Sıra Umer'e gelince Umer, onun her bir sorusuna şiirlerle öyle derin manalı ve tam doğru cevaplar verdi ki, müdür şaşkı kaldı. Bu sorulara daha bu vakte kadar hiçbir âlim bile bu derecede doğru cevap vermemişti. Umer'in böyle cevaplar verdiği haberi o anda bütün medreseye yayıldı. Muallimlerin hepsi daha bıyıkları bile çıkmayan bu çocuğun şiir söylemede bütün şairleri geçip gittiğine inandılar." (Sovromennik, 1848, No 5, s. 17-21).

XVII-XIX. asırlar devamında, halkımız arasında Aşık Umer hakkında anlatılagelen ve 1840'ncı yıllarda Rusça'ya çevrilerek, Rusya'da devrimci demokratların biricik organı *Sovremennik* dergisinde basılan ilginç efsane işte bu.

Öldükten sonra, *öbür dünyada* cennet bahçeleri içinde, cennet ırmaklarından kokulu şerbetler içip, cennet yemişlerini yiyip yaşayıp gençleşerek, daha ziyade güzelleşen huri kızlarına kavuşup ömür süreceğine inana halk, elbette kendi sevimli şairi Aşık Umer'e, onun dillere destan olan meşhur sazını cennetteki huri kızlarının getirdiğine de yürekten inanmaktaydı.

Şimdi, atom ve kozmos devrinde yaşayan genç nesillere gülünç görünecek bu efsane, geçmiş asırların safdil, dindar adamlarına, o zaman, Allah'ın kudretiyle olması mümkün olan real bir durum gibi görünürdü.

Feliks Dombrovskiy bu efsaneden sonra, Aşık Umer'in şiirlerinden örnekler vererek:

"... Aşık Umer Kırım'ın en ahlakçı, ilginç şairlerinden biri idi. Aşık Umer'den sonra kırım saz şairleri arasında ikinci sırada Aşık Arif durmaktadır. Bu iki büyük şairin şiirlerini, her bir Kırımlı sevip okumaktadır. Ne ulu hanlar, ne yavuz sultanlar, ne de kudretli beyler, mirzalar kendi zenginlikleriyle, kendi cevherleriyle elmaslarının parıltılarıyla Aşık Umer'in gözlerini kamaştırıp, onu kendilerine celp edip yakınlara getirmemişlerdir. Kendi istidadına, meyline sadık şair, köy köy, şehir şehir, ülke ülke dolaşıp herkesi kendi sözüyle, sazıyla kendisine ısındırıp dinleyicilerini iyiliğe, doğruluğa, kardeşliğe çağırdı. O, beş vakit namazını kılmak için camiye girdiğinde bile, sevimli sazını yanından ayırmazdı" der. (*Sovremennik*, 1848, No: 5, s. 22).

Kendinin ilk ve sevimli edebiyat hocası Seyit Abdulkerim Şerifiy vefat ettikten sonra, Umer medreseyi bırakır ve sevdiği sanatına, şiirlerine, koşmalarına makamlar uygulayıp âşıklığa başlar ve Közleve'nin en muteber, en kalabalık kahvesinde oturarak saz çalır

türküler söylemeye başlar. Güzel sesli, yetenekli bu aşığa *Aşık Umer* diye ad koyarlar. *Aşık Umer* denilen ad kısa süre içinde yarım adada ve çevresinde işitilir. Onun şiirlerini, gazellerini hattatlar yazıp yetiştiremezler. Onu görmek, onun türkülerini kendi kulakları ile dinlemek için, onun makamlarını öğrenmek için başka şehirlerden genç hevesli çalgıcılar, türkücüler Közleve'ye gelirler.

Birkaç yıldan sonra, *Aşık Umer*, komşu Türk diyarlarına sefere çıkar. Bu gidişiyle o ömrünün birçok senesini doğduğu şehirden uzakta, gurbet ellerde; Dağıstan'da, Azerbaycan'da, İran'da, Türkiye'de geçirir. Onun bu birinci seferi sekiz yıldan fazla sürer. *Aşık Umer*'in bu birinci seferinden vatanına geri dönüp geldiği gün hakkında Saadetin Ergun, Kahyazade Arifi'nin *Menakıbı Kethedzade Mehmed Arif Efendi* adlı eserinden aşağıdaki şu ilginç satırları yazar:

“... *Aşık Umer Kırım*'dan, Gözlevelidir. Orada bir kahvanede oturur ve çaldığı sazı başı ucunda asar, kimse dokunmaz... *Aşık Umer*, gençliğinde yakın şark memleketlerine seyahat edip birçok sene sonra Gözleve'ye döndükten sonra, kendini tanıtmamak için tebdili kıyafet ederek, bir gün akşam üstü bu kahveye gelir. Duvarda asılı sazını görerek, alıp çalayım, der ise de, kahveci ona: “Dokunmayın, efendim, o *Aşık Umer*'in sazıdır, başkası çalamaz!” der. *Umer* sazı alır ve çalmaya başlar. Ondan sonra bilirler ki, o gelen *Aşık Umer*'in kendisidir.”

Kendi halkının sonsuz saygı ve sevgisine nail olup, diğer Türk halklarının yaşadığı ülkelerde de sayısız dinleyicilerinin hürmetlerini kazanarak bütün ömrünü şiir ve müzikle geçiren *Aşık Umer*, hiç evlenmez ve bütün hayatını bekar olarak geçirir. Ömrünün sonuna kadar elinden sazını bırakmayan şair, atmış yaşına girdikten sonra doğduğu şehre, Közleve'ye geri gelir ve 1707 senesi (Hicri 1119) seksen altı yaşında ebedi uykusuna dalar.

Bu büyük edebi şahsımızın ölüm tarihini ölümsüz kılmak için devrin aydınlarından hemşerilerinden biri, ebced hesabıyla 1119 tarihine denk gelen *Ola Aşık Umer'in cilvegahı adnu celil* mısraını şairin kabir taşına oydurup yazdırmıştı.

Her bir harfinin (birden bine kadar) rakam manasını hatırd tutmak için düşünülp çıkarılan ve bütün Müslüman memleketlerinde son zamanlara kadar, tarihi vakaları bire bir kayd etmek için kullanılan bu hesaba *ebced hesabı* denilmektedir.

Şairin kabir taşına Arap harfleriyle yazılan: *Ola Aşık Umer'in cilvegahı adnu celil* mısraındaki harfler ise; elif 1, vav 6, lam 30, e 5, ayn 70, elif 1, şın 300, kaf 100, ayn 70, mim 40, pe 200, kaf 20, cim 3, lam

30, vav 6, e 5, kef 20, e 5, ye 10, ayn 70, dal 4, nun 50, cim 3, lam 30, ye 10, lam 30 demek olup bütün bu sayıları topladığımızda 1119 çıkıyor ki, bu rakamlar hicri hesapla, Aşık Umer'in vefat ettiği yılı göstermektedir.

Devletli Aşık Umer'in kabri ve çeşmesi hakkında çocukluğumuzda işittiğimiz rivayetlerin delilleriyle ispatlanmasını isteyip biz bu yıllar içinde halihazırda hayatta olan en yaşlı Közleveli hemşerilerimizin bir kaçıyla görüştük. Geçen yüzyılın sekseninci, doksanıncı senelerinde doğan bu yaşlılarımız, hakikaten, XIX aşırın doksanıncı senelerine kadar, Közleve'de yeni şehirde, deniz kenarına yakın yerde Aşık Umer'ini çeşmesi ve mezarı bulunduğunu, sonradan buraların bozulduğunu çok işittiklerini söylediler ve yazdılar.

Şimdi Almaata şehrinde yaşayan hürmetli yaşlı hocalarımızdan Ablamit Ramazanov ve Aşgabat şehrinde yaşayıp yakın bir tarihten vefat eden yaşlı drama artistimiz Asan Nogayev bu hususta çok detaylı bilgiler verdiler. Hoca Ablamit Ramazanov mektubunda şöyle ilginç bir gerçeği ortaya koyar: “Ben 1890. yılların ortalarında, 8-9 yaşlarındayken, Yeşil Camii Mahallesiyle, Akmolla Mahallesi, Kalentir Burnunda mezarı olan aziz babaya (doğrusunu söylemek gerekirse onlar mezarın getirisiyle ilgilenirlerdi) Yeşil Caminin hatibi Umer hatip: ‘*Devletli Aşık Umer bizim mahalleliymiş*’, Akmolla camisi yanındaki medresenin müderrisi Abibulla Efendi ise: ‘O bizim mahallede doğmuş ve yaşamış’ diyerek itiraz edermiş. Bu tür lafları çok işitirdim,” der.

Değerli mahallelilerimizden İbraim Tulev ise, Aşık Umer'in elyazma divanının bulunduğuyla ilgili *Lenin Bayrağı*nda yayımlanan haberi okuduktan sonra, Semerkant'tan bize, Aşık Umer hakkında, çocukluğunda dedesinden işittiklerini 24 sayfalık bir deftere yazıp yolladı. İbraim Ağa bu hatıralarında dedesi Tülev Abdurazakoğlu'nun ağzından: ‘*Aşık Umer'in yattığı yer ve çeşmesi, Közleve'de, yeni şehirdeki Kalentir burnunda idi. Şehrin ve yakın köylerin ahalisi, Aşık Umer'i eren evliyalardan sayıp onun kabrini sık sık ziyaret ederlerdi*’ şeklindeki sözlerini çok duyduğunu söyler. İbraim Ağa devam ederek XIX. asrın son çeyreğinde Kalentir Burnun'da Közleve feneri kurulduğunu, daha sonra, Rusya'da kapitalizmin hızla ilerlemeye başlaması neticesinde, açgözlü sermayedarların, Aşık Umer'in mezarı ve çeşmesinin bulunduğu deniz kenarındaki toprakları çabucak ellerine geçirerek oralarda ilk sanatoryumlar, yazlık evler, plajlar yaptıklarını bildirir. Aynı bu yıllarda Rusya imparatoru III. Aleksandır'ın karısı imparatoriçe Mariya Feodorovna da, bu altın kumlu sahilleri çok beğenir ve himayesinde olan yüksek rütbeli subay sınıfı için burada yazlık evler, saraylar kurulmasını arzu ettiğini, Aşık Umer'in kabri ve çeşmesinin bahçe içine alınıp halkın ziyaretine kapatılmaya başlandığını, çeşmenin

suyunu ise demir borularla bu yazlık evlerin bahçelerine aldıklarını, şehir ahalisinin o vakitte Aşık Umer'in kabri için şehrin yöneticileriyle çok mücadele etse de bir sonuç alamadığını yazar.

Aşık Umer'in edebi yaratıcılığı, esasen şark şiirinin lirik türleri gazel, koşma, beyit, muamma, tekerleme, kaside gibi çeşitli şekillerinde yazılmış yüzlerce şiirden ve epik türlerden destan, name gibi şekillerden ibarettir.

Aşık Umer yaratıcılığının dikkate değer yönlerinden biri, onun dünyevi şair olmasıdır. Eğer tarihe somut bir bakış açısıyla bakacak olursak, manevi hayatta dini mistik durumun çok büyük bir rol oynadığı o şartlarda, bu pek olumlu bir durumdu.

Aşık Umer edebiyat tarihimize birinci sırada, samimi sevgi şairi, ömür sevinci ve kaygılarının, duygu coşkunuğu ve ayrılık acılarının ifadecisi olarak girse de, böyle şiirlerine zamanındaki eşitsizlik ve adaletsizliği, dini taassup ve zulmü tenkit eden tesirli satırlar da dahil etmesini bilip onların sosyal içeriklerini zenginleştirdi.

Aşık Umer, o zamanlar toplum gelişmesinin kanunlarını bilme de, sınıfsal zıtlıkların esas sebeplerini anlamasa da, ezenler ve ezilenler, zengin ve yoksulların arasındaki tezatları çok iyi fark edebiliyordu. Cebinde paran olmazsa toplum önünde zerre kadar itibarının olmayacağını, sözlerine hiç kimsenin kulak asmayacağını, hiç kimsenin sana selam bile vermek istemeyeceğini aşağıdaki satırlarda büyük bir ustalıkla tasvir etmektedir:

Er ne söyler ise zengin,
 Dinleyüb derler: doğru!
 Bir fakiri görseler ger³⁴,
 Sanarlar onu oğrı³⁵.
 Kanda varsañ³⁶ pak libasle,
 Kirecek yerin belli.
 Yoksul olsañ saña derler:
 Ya mashara, ya deli.
 Er kime kılsañ, gönül,
 Alemde arzu ihtiyaç,
 Ol saña tañrı selamın
 Bile bermez: Közün aç!

³⁴ eğer

³⁵ hırsız

³⁶ nereye varsañ

Kendi zamanın feodal çevresinde azınlığı oluşturan zadegan ruhbanların tok, rahat; çoğunluğu teşkil eden emekçi halkın ise aç, çıplak olduğunu gören şair koşmalarının birinde:

Nice canlar vardır, lailac³⁷ yatur,
Zemine gark olmuş, suvsız, aç yatur.
Dünyadan el çekmiş, ihtiyaç yatur,
Alemde sağlarnıñ bir duasına

demektedir. Diğer bir şiirinde ise:

Ey, göñül, şimdengirü³⁸
Dünyada raat³⁹ kalmadı.
Meramet⁴⁰ kimden omarsıñ⁴¹
Ehli şefkat kalmadı.

diyerek kendi zamanında hayatın gam-kederden ibaret olduğunu, kimsenin kimseyle işinin olmadığını görüp haykırır.

Bu şiirler, şüphesiz sadece Aşık Umer'in fikirleri, kaygıları değil, hor görülmüş, hukuksuz, dilsiz fakir fukaranın da yürek sızıları, gam kederlerinin ifadesiydi.

Şairin bazı şiirlerinde, sevgilisine olan muhabbetin ateşi o kadar alevlenip gider ki kederli satırlarla sevgilisinin yüzünü, kaşlarını, gözlerini, endamını, İslam dinin en mukaddes değerlerinden üstün tutar. Buna şairin şu koşması çok açık bir örnektir:

Şunda bir dülbere göñül düşürdim,
Aldı beni kaşlarınñ arası
Gül yüzünü kördim, aklım şaşkırdım,
Yaradan mevlaye kaldı çaresi.

Benim sevdiciğim gülden nazıkdır,
Çekmişim aşkını, bağrım ezikdir.
Yeter cebreylediñ, başa yazıkdır,
Küle küle kel, ey canım pasesi.

Telli turnam kelir şunda “çak!” deyu,
Yerde, kökte duşmanlarınñ çok deyu.

³⁷ çaresiz

³⁸ bundan sonra

³⁹ rahat

⁴⁰ merhamet

⁴¹ umarsın

“Ne kaçarsın, senden gayrı yok” deyu,
Beyaz gerdanında dişler yarası.

Aşık Umer der ki: aşka yanarım,
İçib aşkın şarabını kanarım.
Kıblam yokdur, yüzüm sana dönerim,
Mihrabımdır iki kaşın arası.

Yeryüzündeki bütün Müslümanlar, beş vakit namazlarını, evlerinde olsun, yolda seferde olsun, İslam dinin merkezi olan Mekke şehrindeki Kabe'ye(kibleye) bakıp, camilerde ise yüzlerini Mekke'ye doğru kurulan mihraba karşı durup kıldıkları halde, Aşık Umer'in hiç kimseden korkmadan, irkilmeden sevgilisine hitaben: *Kıblam yokdur, yüzüm sana dönerim, / mihrabımdır iki kaşın arası* demesi sınırsız monarşi devrinde, feodal baskıcı padişahların, ruhani liderlerin hüküm sürdükleri şartlarda, büyük mertlik, cesurluk, Allah'a, İslam doğmalarına, İslam akidelerine karşı ise büyük isyankarlık idi.

Ulu şair emekçi halkın saygı ve sevgisini de, hiç şüphe yok ki, ilk sırada, böyle isyankâr şiiirlerinden kazandı. 320 sene önce yazılan bu güzel şiiir, özellikle onun son dörtlüğü herhangi bir milli edebiyatı süsleyebilecek amaca ve estetik kuvvete, sosyal bedii hayallere sahiptir.

Aşık Umer'in şiiirlerinin yazılı olduğu cönklerden, yakın şark memleketlerinde kişilerin ellerinde bulunan ve bizim bilmediğimiz elyazmalarını hesaba katmadan, şimdilik dünya kütüphanelerinde onun üç cönkü olduğunu biliyoruz. Onlardan biri İstanbul Beşiktaş'ta Yahya Efendi Kütüphanesinde, diğeri Konya şehrinde Mevlana Müzesinde, üçüncüsü ise Londra'da Britanya müzesinde saklanmaktadır. İstanbul'daki nüsha, 1728 yılında istinsah edilen en eski nüsha olup 350 sayfalık bu antolojide 19.970 satırdan ibaret 1242 şiiir bulunmaktadır. Konya müzesinde saklı olan nüsha hacim bakımından en büyük olmakla birlikte, İstanbul nüshasından 56 yıl sonra Hacı İsmailoğlu Hafız Hüseyin tarafından kopya edilmiş ve şairin 1500 yakın şiiirini ihtiva etmektedir. İngiltere müzesindeki nüsha ise, Arapça dini ve dini ahlaki eserlere birlikte bir cilde dikilen 44 sayfalık defter olup 106 şiiirden ibarettir.

Biz, 1967 senesi Moskova'daki V. İ. Lenin adına SSCB devlet kütüphanesi aracılığıyla, İstanbul'daki Yahya Efendi Kütüphanesindeki cönkün mikrofilmni aldirmaya muvaffak olduk. Böylelikle şimdi bizim elimizde bu büyük şairimizin 1250 kadar şiiiri toplanan antolojisinin mikrofilmni ve İsmail Gaspıralı'nın neşrettiği *Divanı Aşık Umer* kitabının fotokopisi bulunmaktadır.

Aşık Umer'in namı, şan şöhreti kendi sağlığında ve vefat ettikten sonra Kırım milli şiiri çerçevesinden çıkararak yakın şar memleketlerinin hepsinde, halk arasında olsun, aydın tabakalar arasında olsun büyük bir rağbet kazanır. Aşık Umer'in özellikle Anadolu ve Rumeli köylüleri arasındaki popülerliğini kıskananlar da bulunmaktadır. Bazıları onu, şiirlerinde *bedii* olmayan, *adi*, *kaba* sözler kullanmakta diye suçlamaktadırlar. Mesela Tanzimat'tan sonra yetişen meşhur Türk şairi Ziya Paşa, *Harabat* adlı eserinde gençliğinde okuduğu şairleri sayarken:

Gahice Garibiyi okurdum
Yunus Emre'ye yanar dururdum.
Aşık Umer'i ki gah alırdım,
Uçkur sözüne şaşar kalırdım.

der. *Uçkur* sözü bizde kullanıldığı gibi Türklere de kullanılmaktadır. Lakin bu söz Ziya Paşa'nın kulağına çok dik, çok kaba gelmiş.

O zamanda bazı edebiyatçıların böyle olumsuz bakışlarına aldırmandan, Anadolu içlerinde şairin asırlardır kazandığı şöhreti kaybolmak şöyle dursun, bilakis artmakta ve çoğalmaktaydı.

Burada Aşık Umer'in ölümünden yıllarca sonra, Bahçesaraylı Remiz Efendi'nin Aşık Umer hakkında yazdığı bir methiyesinden şu parçayı aşağıya almak istiyoruz:

Dilerim bari hüdadan, cennet olsun meskeniñ,
Ya ne bilsun kadriñi cail olanlar iç seniñ.
Olmak ister er kes amma, küçü yetmez kimseniñ,
Saibi-ımla imişsiñ, bildirdiñ Aşık Umer!
Bülbülü şeyda imişsiñ öldürdün Aşık Umer!
Sıñırsız derya imişsiñ, çıldırttın Aşık Umer!

Aşık Umer'in sağlığında ve vefatından sonra onu taklit eden, ona öykünerek şiir yazanlar çoğalır. Yazık ki bir makale içinde bu meselelerin hepsini aydınlatmaya imkân olmadığını, onların ileride yazılacak olan araştırmalara bırakarak, burada yalnız bir örnek ile sonlandırmaya mecburuz.

Yukarıda söylediğimiz gibi, XIX. asırda Bahçesaray civarında hocalık yapan Umer Hoca adıyla ünlü bir aşığıımızın, vatandaşlarımızın çoğu tarafından bilinen *Benim adım Umer Hoca* diye başlayan türküsünün:

Keline güzel deseñ, kelin nazlanır,
Kıza güzel deseñ, kız nazlanır,
Kelin kalaylı tasta şerbet olsa,

Kız, oğul balına benzer

dörtlüğü, Aşık Umer'in:

Keliniñ közleri bende,
Kız cefalar itmez dosta.
Kelin- şerbet kibi tasta,
Kız- tabakta bala beñzer

diye biten koşmasına taklit, ya da nazire olarak yazılmış türküdür.

Aşık Umer'in bazı türküleri 300 yıl içinde değışe değışe tanınmayacak şekillere girmiştir. Birçoğunun sözleri ve makamları ise halkımızın aklından silinip gitmiştir.

Kıymetli türkücümüz Sakine Nalband, senelerce evvel satılan plaklarının birinde, eski *Çakıcı* türküsünün makamıyla iki mani söylemekte. Bu manilerin biri şöyle:

Nice ulu dağ olsa,
Bir kenarı yol olur.
Sen esime düşdikçe,
Yarı ömrüm zayı olur.

Şimdiye kadar bu güzel dörtlüğü sözlü anonim halk edebiyatı ürünlerinden biri zannederdik. Halbuki şimdi anlaşıldığına göre, bu mani Aşık Umer'in:

Ne kadar ulu dağ olsa, bir kenarı yol olur,
Lebleriñ⁴² ağzıma verseñ, em⁴³ şeker, em bal olur.
Sen esime⁴⁴ düşdükçe, yarı ömrüm zayı olur,
Küsmeye yârim, barışalım, cümle isyan bendedir.

beyitlerinin kısaltılmış bir varyantıymış.

Aynı bunun gibi, *Beni gamdan azad eyle* adlı klasik türkümüzün:

Bugün dersin, yarın dersin,
Er körgenge⁴⁵ yar dersin.
Ayrılkka zulüm dersin,
Ya ölümge ne dersin?
dörtlüğü de, Aşık Umer'in:
Bugün dersin, yarın dersin,

⁴² dudaklarını

⁴³ hem

⁴⁴ aklıma

⁴⁵ her gördüğüne

Başkasına yârim dersin.
Ayrılığı zulüm dersin,
Ölümden haberiñ var mı?

Dörtlüğünün bozulmuş hali olduğu kendiliğinden görülmektedir. *Beni gamdan azad eylenin* bu ilginç sözleri gibi onun makamı da, Aşık Umer'in büyük yeteneğinin ürünü olduğuna, şimdi hiç şüphemiz yoktur.

Biz, şimdi, aradan 300 yıldan fazla zaman geçmesine bakmadan, onun şiirlerini okuduğumuzda, bu büyük şairin yüreğinin nasıl çarptığını sezmekteyiz.

İnsanlık asırlar boyunca birçok manevi zenginlikler yaratıp geldi. Gomer, Firdevsi, Dante, Nizami, Rustaveli, Nevai, Gazayi, Şekspir, Şiller, Goethe, Puşkin, Şevçenko, Tolstoy, Gorkiy, vb. gibi pek çok edebiyatçılar eserlerinde halklarının arzu ve isteklerini aks ettirip, ölümsüz cevherler yarattılar.

Aşık Umer'in XIX. asrın sonlarında, Arap harfleriyle, taş basma usulüyle basılan divanı ve 1894 senesi *Tercüman* gazetesinin basımında basılan *Divan Aşık Umer*'i, şimdi yalnız Moskova, Leningrad, Kazan, Bakü gibi büyük şehirlerin kütüphanelerinde ve tek tük özel şahısların ellerinde bulunmaktadır. Günümüz okuyucularının çoğunluğu ise, şairin yalnız 1969 senesi *Lenin Bayrağı* gazetesinin sayfalarında yayımlanan on on iki şiirini bilmektedir.

NOTLAR

Bu yazının hazırlanmasında Rıza Fazıl- Safter Nagayev'in hazırladığı **Kırımtatar Edebiyatının Tarihi**, Akmesic 2001 adlı eserden geniş ölçüde yararlanılmıştır.

Eşref Şemizade, **Edebiy ve Tenkidiy Makaleler**, Simferopol, 2000.

Aşık Umer, (Haz. Reşid Murad vd.) I. Kitap, Taşkent 1988; II. Kitap, Taşkent 1990.

Eşref Şemizade, "Közyaş Divar/poema-destan", **Yıldız**, 4, İyul-Avgust 1990, 3-23; 5, Sentyabr-Oktyabr 1990,3-23.

Sadettin Nüzhet Ergun, **Aşık Ömer/Hayatı ve Şiirleri**, [İstanbul 1935].

TÜRKÜLERDE AÇIKLANAN CANLI TARİH

Lilya MEMETOVA*

Öz

Dünya'da yaşayan veya yaşamış her toplumun kendine özgü hayatları, kültürleri ve tarihleri vardır. Kırım Tatar halkı da dünyanın geri kalanından kendi tarihleriyle ayrılır. Bu tarihin yankıları kendisini en iyi edebi eserlerde veya halk söyleyişlerinde hissettirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada toplumsal olayların türkülere ne şekilde aktığı ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Kırım Tatar edebiyatı, türküler, toplumsal olaylar

Abstract

There are many life styles, cultures and histories of people living or lived once a time in the world. Crimean Tatar people separates from other people with their own history. Their history's reflection can be seen in literary works or public utterances. Therefore, in this work have been handled social events how they reflected the folk songs.

Keywords: Crimean Tatar literary, folk songs, social events

Dünya yüzü teşkil eden nice milletlerin her biri kendi hususî hayatına malikdir. Alem denizi tamçılarında biri – Kırımtatar halkı ise, kendi fevkalâde tarihiyle ayrılır. Asırlar boyunca Kırımtatarları çeken zülmet ve musibetler hiç bir insanı kayıtsız bırakmaz. Kendi mukadderatına nail olmaktan mahrum edilmiş olan halkın hayatı yüzyıllarca süren mücadelede geçer. Onun delili ve ayrıntılı ifadesi

* Dr., Kırım Mühendislik Pedagojika Üniversitesi Kırımtatar Filolojisi, Kırım Halklarının Tarih ve Kültürü İlmî Araştırmalar Enstitüsü

edebiyat nümünelerinde aks edilir, çünkü edebiyat – tarihin canlı bir aksidir.

Edebiyat anlamının meydana gelmesine temel bırakan – sözlü halk yaratıcılığı milletin kıvanç-sevincini, gam-kederini, arzu-isteklerini ve umumen maneviyatını türkü ve masallar, çın ve maneler, efsane ve rivayetler, yanılmaç ve bilmeceler, atasözleri gibi türlerde açıklar. Yüksek sanat değerine malik olan, teren fikir ve gayeli Kırım tatar folklor eserleri XVIII yy. sonu - XIX yy. başlarında tetkikatçı ve aydınların ilgisini uyandırmıştır. Günümüze ulaşan ve kendi değerini yitirmeyen Kırım tatar folklor eserleri üzerinde ilk araştırmalar V. Radlov, A. Samoyloviç, P. Falev, A. Olesnitskiy, V. Kondaraki, N. Marks, A. Özenbaşı, A. Konçevskiy, C. Bekirov, R. Muzafarov gibi alimler tarafından yapılmıştır.

Kırım tatar folklor eserlerinin en eski janrı – türküleri toplama ve dergilenmesinde çalışmalar yapanlar sırasında H. Odabaş, Z. Bahareviç, İ. Bahşış, Yu. Bolat, A. Refatov, Ya. Şerfedinov, A. Spendiarov, A. Veliyev, S. Kakura ve günümüzdeki genç araştırmacıların isimlerini anmalıyız. Bir çok alimler tarafından yapılan incelemelere rağmen bugüne bugün folklorumuz üstünde araştırmalar hep devam etmektedir.

Bize de yakın zamanlarda Kırım tatar türkülerinin daha bir kaç, birçoğu hiç de yayımlanmamış, öğrenilmemiş örneğini dinlemek kısımet oldu. Geleceğin sahibi – genç kuşak olarak, biz de, zengin folklorumuzun küçük bir parçaçığı olan hem de tarih sahifelerimizdeki vakıaları açıklayan bu eserleri yok olup gitmemesi için kaleme alıp, sözlü halq yaratıcılığımızın öğrenilmesine küçük olsa da bir katkıda bulunmamızı kendi boyun borcumuz gibi görüyoruz.

XX. yy. başlarında Bağçasaray, Sudağ ve Aq-Mescit kasabalarında doğmuş vatandaşlarımızın ağızlarından yazılıp alınan bu türküler savaş ve sürgünlük konuludur. 1941-1945 seneleri 14-17 yaşlı vatandaşlarımız Büyük Anayurt savaşında, 1944 s. Mayıs 18’de sürgünlük yollarında ve yerlerinde yaratmış olan türküler, gördükleri horlama ve azaplara rağmen günümüze ulaştırmışlar. Mezkür numunelerin dili sade, her kime anlayışlı, ama derin anlamlı, keder, yanık ve hasret dolu sözlerle ifade edilmektedir.

Savaş konusuna dair “Sabadan qalqtım aman...”, “Aqyar”, “Abiltayır”, “Şu dağlarnıñ dumanı” adlı türkülerini bahsedebiliriz. Bu örneklerde savaşa gitmekte olan evladın annesiyle gamlı vedalaştığı hem de müthiş savaş manzaraları dile getirilmiştir.

Kökke baqşam, kök körünmey,

*Siyarıp çıqqan tütünden.
Yerge baqsam yer körünmey
Serilip yatqan ölüden.*

Yukarıdaki satırlarda savaş meydanlarında dökülen kan, feda edilmiş olan can hakkında açıklanır.

Müşkül zor bir vaziyette bulunan, çekilmez acılar çeken insan kendi feci akıbetine acınır ve çaresizlikten:

*Bir elim yoq, bir ayağım
Ölsem de bundan hayırlı, -*

diye, hayatından vazgeçmeye hazır olduğunu bildirir.

Aşağıdaki mısraları okuduğumuz zaman göz önünde ziyadesiyle müthiş bir manzara canlanır.

*Qara tavğa, çatır da tavğa
Bizler de barıp kelemiz.
Harareten suv tapmayıp,
Aqqan da qanlar içemiz.*

Bu dünyada Yüce Rabbimiz o kadar nimetler yaratmış olduğuna bakmadan, savaşın dehşet dolu meydanlarında harareten içi yanan insan tatlı ve şifalı pınar suyu içmesi yerine kan içmeye mecbur kalıyor.

Müslüman dinin kanun-kaidelerine göre eceli gelmiş olan insanı ebedi dünyaya uğurlarken, cemaat mutlaka cenaze namazına durmalı, ama etrafa dehşet saçan savaş buna mania olup, meydanları cesetlerle doldurmuştur. “Aqyar” türküsünden alınan beyitler buna da bir delildir.

*Kökte uçqan samolyotniñ
Qanatlarını kim qırğan?
Okoplarda ölgenlerniñ
Cenazesini kim qılğan?*

Böylece, savaş meydanındaki hadise-vakıaları tarif eden türküleri incelerken savaşın tüm olumsuz yönlerini, vahşetini, insaniyet için büyükten-büyük yıkıcı bir güç olduğunu, insan ömrü ise ne kadar kıymetli olduğunu görüyoruz.

Sonraki numuneler sürgünlük yollarında ve yerlerinde yaratılmış olup, Vatan hasretliği ne kadar büyük ve ne kadar acı olduğunu açıklarlar.

1944 senesi Mayıs 18'de bütün milletimiz vahşiy adaletsizliğe uğratılmış olduğuna 69 yıl olmuştur. Tarihimizin unutulmaz sahifelerini teşkil eden bu hadise vatandaşlarımızın her birisini, ziyadesiyle bu haksızlığı kendisi yaşayan, kendi gözleriyle görenin hatırında ebedi olarak kalmıştır. Gözyaşları dökerek, evleri, mal-mülkü zalimlere bırakıp, askerlerin tüfek dürtüklemelerinden eğilip, şaşırıp, pis vagonlara doldurulmuş millet satılıkta mahkûm edilmiş olup yat illere hayvan sürüsü gibi götürülür. Bu haksızlıktan acımış kalpler, şirin saf Kırım tatar sözleriyle beyitler düzerek, kendi gam-kederini türkülere dökmüşler. Ana toprağından ayrılmış halk, ne derece horlanmış olduğunu ve çekmiş olduğu eziyetleri şöyle tarif etmiş:

*Biz köyden çıqqan soñ,
Bet yuvmasını bilmedik.
Kimi öldi, kimi doğdı,
Qalğanlarımız bitledik.*

Zorbalıkla Sibiryaya, Ural ve Orta Asya çöllerine bırakılmış millet kan gözyaşları döker, küçük düşürülmüşse bile ayağı düze basmaya ve kendi özgürlüğü korumak için tüm güç-kudretini toplayıp kalkınma hareketine devam eder.

Sevgilisinden ayrılmış insanın hasretlikte kalbi yandığı gibi, Vatanından, mekânından kovulmuş Kırım tatarlarının gönlü de sürgünlükte hasret azaplarını çeker.

*Ketirip töktiler Uralnıñ
Kün körmegen dağına.
Asret oldıq Qırımnuñ
Bağçasına, bağına.*

Kendi türkülerinde halq öksüz bir çocuk gibi yabancılar elinde inlemiş Ana-yurduna müracaatta bulunur:

*Sele-sele yımırta
Qırım, bizni unutma!
Bizler için güzel Vatan,
Közyaşıñnı qurutma.*

Gece-gündüz her kim kendi adımında, hareketinde ana toprağına kavuşmak arzusuyla yaşamış. Bir gün gelir de bu istek ille gerçekleşeceğinden, Vatanındaki her bir varlık, her bir bitki buna sevineceğinden emin olduğunu bildirirler, çünkü Kırım Kırım tatarlarının yüzyıllar devamında sevip-sevinip yaşadıkları vatanlarıdır.

*Qayıp barsaq biz Qırımğa,
Ocaqlarımız yanacaq.
Bağ-bağçası, dağları,
Quşları quvanacaq.*

Böylece, türküler vasıtasıyla millî tarihimizde silinmeyecek iz qaldırılmış olan mühim vakıaları tekrar hatırlayıp, savaş ve sürgünlük zamanında feleğin çemberinden geçen milletimizin kalp iniltilerini dinlemeye nail olduk. Gam, keder dolu satırlar ebedi variyetimizi parçasıdır. Onlarda açıklanmış olan zorluk ve musibetleri Allah hiç kimseye yaşatmasın!

Dayanılmaz ve müşkül koşullarda geçinmeye mecbur kalmış halkımız yese düşmeyip, büyük gayret ile haklarını talep ederek, onlarca yıl sonra Vatana geri dönerek kendi karamanlığını tasdik etti. Tabii ki, günümüzde milletimizin birçok siyasal ve toplumsal problemleri henüz çözülmemiştir, ama buna rağmen amacından şaşmaz halkımız kendi taleplerini elde eder diye ümit ediyoruz.

Yazımızı hazırlanmasında yardımcı olan, maalesef buğüne artık bu dünyayı terkeden merhum Abdüreyim kızı Ferüze ve rahmetli Kurtasan oğlu Nuri'ye (Rahmet olsun canlarına), Murtaza oğlu Mescit'e, Abdüreyim oğlu Şeim'e, Nuri oğlu Ayder'e, Edaye Yağyayevaya büyükten büyük teşekkürlerimizi sunuyoruz.

KAYNAKÇA

- Абляй Ф., Болат Ю. Эдебият 5-джи сыныф ичюн хрестоматия. – Симферополь: Къырымдевнешир, 1940. – 292 с.;
- Бекиров Дж. Татар фольклоры. – Ташкент: Укитувчи, 1975. – 312 с.;
- Бекиров Дж. Къырымтатар халкъ яратыджылыгы: хрестоматия. – Ташкент, 1991. – 247 с.;
- Бешуйли Х. Ёырларымызда тарихымыз // Къырым. – 2005. – апрель, 20. – С.4;
- Велиев А., Какура С. Къырымтатар муаджир тюркюлери. – Симферополь: КъДЖИ «Къырымдевокъувпеднешир» нешрияты, 2007.- 224с.;
- Велиев А. Къырымтатар сюрдюнлик тюркюлери // Ёылдыз. – 2005. - №6. – С. 71-75;
- Кончевский А. К. Прошлое и настоящее в песнях Крыма // Крым. – М., 1925. - №1. – С. 31-33;

Музафаров Р. Об изучении фольклора крымских татар // Советская тюркология. – 1970. - №6. – С. 110-113;

Песни крымских татар про вторую отечественную войну// Гасырлар авазы = Эхо веков. – 2002. - №3/4. – С. 245-249;

Самойлович А.Н. Избранные труды о Крыме. – Симферополь, 2000. – С. 81-94;

Шемьи-заде Э. Халкъ йырларымызны козьбебегимиз киби кьорумакъ керекмиз // Эдебий макъалелер. – Ташкент, 1977. – С. 89-119;

Юнусова Л. Крымскотатарская литература: Сборник произведений фольклора и литературы VIII-XX вв. – Симферополь: Доля, 2002. – С. 32-34.

BEKİR ÇOBANZADE'NİN EDEBİYAT TARİHÇİLİĞİ VE TÜRK HALK EDEBİYATI ÜZERİNE ÇALIŞMALARI

Ali DUYMAZ*

Öz

Bekir Çobanzade hem sanatçı hem de bilim adamı olan Kırım Tatar halkının önemli bir şahsiyetlerindendir. Oldukça verimli bir bilim adamı olan Çobanzade, Sovyet ideolojisi karşısında zorlanmış ancak bu onun üretkenliğini fazlaca etkilememiştir. Bu çalışmada Çobanzade'nin çalışmaları hayat çizgisiyle beraber ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Bekir Çobanzade, folklor, tarih, Türkoloji

Abstract

Bekir Çobanzade who has both an artist and scientist, is one of the important figure of Crimean Tatar people. Çobanzade who was productive scientist was enforced by Soviet regime, anyway it couldn't effect his productivity. In this work, Çobanzade's works handled with his life line colaterally.

Key words: Bekir Çobanzade, folklore, history, Turkology

Bugüne kadar daha çok dilciliği ve sanatçı kimliği üzerinde durulan Bekir Çobanzade, edebiyat tarihi açısından da önemli ve öncü eserler kaleme almış bir bilim ve sanat adamıdır. Şüphesiz ki bu tür eserleri vermesinde yetiştirme tarzı, eğitim hayatı ve çağının şartlarının oldukça önemli bir etkisi vardır. Bu sebeple birkaç cümleyle de olsa eğitim ve meslek hayatını özetlemek istiyoruz. 1909 senesinde bugünkü adı Galatasaray Lisesi olan İstanbul Sultanisi'nde okumuş olan

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Çobanzade, daha sonra Odessa'da Rusça eğitimi almış, Budapeşte Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümünde tahsil görmüş ve bu üniversitede önemli dil yadigârlarımızdan Codeks Cumanicus üzerinde yaptığı çalışmayla 1919 senesinde doktor unvanı almıştır. Budapeşte ve Lozan üniversitelerinde çalışıp 1920 yılında Kırım'a dönen Bekir Çobanzade, 1922 yılında Kırım Üniversitesi'nin Doğu Dilleri Bölümünde çalışmaya başlamıştır. 1924 yılında gittiği Bakü'de Azerbaycan Devlet Üniversitesinde çalışmaya başlayan Çobanzade, burada yaptığı çalışmalarla döneminin en değerli Türkologları arasına girmeyi başarmıştır. Ne var ki yaptığı çalışmalar o devrin Sovyet rejimi tarafından rejim karşıtı olarak görüldüğü için 28 Ocak 1937'de Kislovodsk şehrinde hapse atılmış, 12 Ekim 1937'de yapılan mahkeme sonucunda da bir gün sonra kurşuna dizilerek idam edilmiştir.

Özellikle edebî anlamdaki ilk eserlerini yayımladığı tarih 1913 yılı olsa da Çobanzade'nin 1920'li yıllarda itibaren bilimsel ve edebî üretkenliğini arttırdığını görmekteyiz. 1937 yılında ölümüne kadar dil tarihi, karşılaştırmalı dilcilik, gramer, imla, alfabe, pedagoji, diyalektoloji, terminoloji gibi çok çeşitli konularda yazdığı 300 civarında bilimsel eser ve makalesi bulunan Çobanzade'nin ilki 1913'te İstanbul'da *Yaş Tatar Yazıları* dergisinde yayımlanmış çeşitli şiirleri ve öyküleri de vardır. Çobanzade'nin eğitim ve meslek hayatını geçirdiği coğrafya gibi çalışmalarının yayımlandığı yerler de daha ziyade Kırım dışındaki İstanbul, Taşkent, Bakü gibi değişik Türk şehirleri olmuştur.

Yukarıda sözünü ettiğimiz üzere yetişme şartları Bolşevik devri öncesine rastlayan Çobanzade'nin eser verdiği dönem ise gitgide olumsuzlaşan Sovyet yönetimi döneminde olmuştur. Dönemsel şartların bilim ve sanat adamları üzerinde çok yönlü etkilerinin olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Bekir Çobanzade de Çarlık yönetiminin zayıfladığı, Türk halklarının kısmen serbest kaldığı, I. Dünya Savaşı şartlarının yeni umutlar yeşerttiği bir ortamda yetişmiştir. Öte yandan batı Avrupa'da modernleşmenin getirdiği millî kültür ekseninde teşkil olunan millî devletlerin kurulmasında dil, edebiyat ve folklor çalışmalarının önemi hakkında bilgi, görgü ve okumalarla kendini yetiştirmiştir. Devrin hâkim düşüncesi de bu yöndedir ve başta Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere eş zamanlı hareketler gitgide artmaktadır. Çobanzade, Bolşevik devrimine kadarki dönemde özellikle Budapeşte, Lozan gibi Batı kentlerindeki bilgi ve görgüleri çerçevesinde bilim, kültür ve eğitimin Batı Avrupa'da modern millî devletler oluşturmadaki önemini yerinde görmüş, bu anlayıştan etkilenmiş ve gerek bilim hayatına gerekse diğer eserlerine bu görüşü lâıykıyla yansıtmaya çalışmıştır. Çünkü Batı'da yükselen milliyetçilik fikri, bir yandan imparatorlukları parçalarken diğer yandan

da aydınların zihninde en azından imparatorluk hacminde ve gücünde tasavvur edilen millî devletler düşüncesinin önünü açmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı eş zamanlı olarak çökerken aynı coğrafyalarda belki de birbirinden habersizce oluşan eş zamanlı bir başka hareket de Türkoloji alanındaki bilimsel ve edebî faaliyetlerle ortaya çıkmaya başlayan Türkçü, hatta Turancı ve maarifçi-creditçi bir anlayıştı. Türkiye dışındaki Türk halkları arasında kısaca Ceditçilik akımı olarak adlandırılan ve uygulama şansını bazı tadilatlarla rağmen sadece Türkiye’de bulabilen bu anlayışın fikrî bakımdan birçok temsilcisi olmuştur. Bunların içinde Gaspıralı İsmail ile Hüseyinzade Ali Bey’i özellikle sayabiliriz. Ama 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında gelişen Sovyet politikalarının sonucu, ülkelerinde düşüncelerini uygulama şansı bulunmadığını anlayan bu aydınların birikimi de bir anlamda Türkiye’ye transfer edilmiştir. Kısaca tarihsel bağlamda ortak bir Türk kültürünün varlığından hareket eden ve bu müşterek kültürün yeniden üretimini amaçlayan bu görüş, Sovyetler Birliği politikalarıyla darmadağın edilmiştir. Türkiye’de ise Türkçü-Turancı fikrin ideolojik ve politik eksenini oluşturan Ziya Gökalp’ın tam istediği ölçüde olmasa da belirli “sentez”lerle pratiğe dökülebilmiştir. Nitekim biz bugün hem Gökalp hem de onun edebiyat araştırmacılığı ve tarihçiliği açısından paraleli olan Fuat Köprülü çizgisini sürdürme gayreti içinde olabiliyoruz.

Edebiyat Tarihçiliği

Türkiye’de bugün edebiyat tarihinin ve edebiyat araştırmacılığının bilimsel olarak temelini Fuat Köprülü atmıştır ve kısmî değişikliklere rağmen bu anlayış hem bilimsel çerçevede hem de eğitim alanında kabul görmeye devam etmektedir. Tarihte tek ve bütüncül bir Türk edebiyatının varlığı üzerinden hareket eden Köprülü’nün tezi, edebiyat mirasının araştırılması, edebî geleneğin ortaya çıkarılması ve bu mirasın güncellenmesiyle yine müşterek ve bütüncül bir Türk edebiyatının oluşturulmasını amaçlamaktadır.

Bekir Çobanzade de, yaşadığı devrin şartlarının da etkisiyle tıpkı çağdaşı Türkologlar gibi Türk dilini ve Türk edebiyatını bir bütün olarak görme ve anlama fikrini savunmakta ve çalışmalarını da bu eksende sürdürmekteydi. Gerek İstanbul’da tahsil görmesi, gerekse yeni bir ilim olarak doğan Türkoloji’nin gerekleri Çobanzade’yi bir yandan trajik bir sonuca hazırlarken diğer yandan çağdaşları olan Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, İsmail Hikmet Ertaylan gibi unutulmaz Türkologlar arasına sokmaktaydı. Ziya Gökalp’ın sosyolog olarak temellerini attığı Türkçülük ve Turancılık akımı bir taraftan da “muasır” bir zihniyetin gerekliliğini, yani akıl ve bilim yolunu, bir başka ifadeyle “creditçiliği” öngörüyordu.

Fuat Köprülü ise Türk edebiyatına bütüncül bir çerçeveden yaklaşan eserler kaleme alarak bu fikre bir başka açıdan hizmet etmekteydi. Fuat Köprülü'nün düşüncesi, en eski dönemlerden bugüne Türk halklarının edebiyatının bir bütünlük ve teklik oluşturduğu, Türk dilli halklarda çağdaş edebiyat tarihçiliğinin asli görevinin bu tek ve bütün edebiyatı bilimsel yollarla araştırmak üzerine inşa edilmiştir. Bu düşüncenin bilimsel araştırma ve eğitim gibi iki boyutta yürütülmesi esas alınmaktaydı. Nitekim bu teorik düşünceler ilk olarak Azerbaycan'da uygulanmaya başlanmıştır. Azerbaycan gerek ülke gerekse malzeme olarak alınmış ve ilk eserler burada verilmiştir. Feridun Köçerli, Salman Mümtaz, Yusuf Vezir Çemenzeminli, H. Zeynallı, Emin Abid, Atababa Musahanlı gibi araştırmacılar Batı Avrupa ölçütlerinde araştırmalar yapmaya ve eserler vermeye başladılar. Çok geçmeden de ilk edebiyat tarihleri yazıldı. F. Köprülü'nün "*Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı*" (1907-1913) ve "*Azeri Edebiyatına Air Tetkikler*" (1926), İsmail Hikmet'in "*Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*" (1928), Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin "*Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar*" (1921) gibi eserleri bu çerçevede yapılmış öncü çalışmalardır. Bunları takiben Azerbaycan'da Emin Abid, Atababa Musahanlı gibi isimler aynı çizgide çalışmalar yapmaya koyulmuşlardır. Ancak Fuat Köprülü'nün edebiyat tarihçiliği ilkeleri Sovyet ideolojisiyle tezat teşkil etmekteydi. Sovyet devriminin yerleşmesi ve yeni ideolojinin dil ve edebiyat ilkeleri yukarıda sözünü ettiğimiz görüşlerle uyum göstermiyordu. Sovyetler Birliği ideologları yeni "halk" ve "ulus"lar yaratmada ve emperyal amaçlarını gerçekleştirmede bu görüşleri engel olarak gördüler, Türk halklarını ortak köklerden, geleneklerden uzak tutma gayreti içine girdiler. Çünkü Marksist-Leninist ideoloji, Sovyetler Birliği'ne tâbi halkların kültür, sanat ve edebiyatını millî köklerinden ve geleneksel mirasında soyutlamaya, dolayısıyla onların her birinin ayrı "narod" olarak farklı dil, kültür ve edebiyata sahip oldukları felsefesini yaymaya çalışıyordu. Oysa Köprülü ve takipçilerinin temel aldığı bilimsel ve edebî zihniyet bütüncül, bölünmez ve ortak Türk kültür ve edebiyat birliğini esas almaktaydı. Fuat Köprülü'ye göre eski devirlerden itibaren Türk-Tatar halklarının edebiyatı birlik oluşturmuştur. Türk dilli halklarda çağdaş edebiyat tarihçiliğinin görevi, bu bütünlüğü bilimsel yöntemlerle araştırmaktır. Bu ortak Türk edebiyatıdır. Talebesi olan Emin Abid de bu yolu takip ederek "*Nazım Hikmeti bir tenkitçi ve yahut edebiyat tarihçisi ortak Türk edebiyatının gidişi içinde tetkik etmezse, onun edebi mevkiini hayalileştirmiş olur*" (Bayramoğlu 2010: 88-90). Ne var ki Azerbaycan'ın ilk edebiyat tarihçilerinden, ilk eleştirmenlerinden kabul edilen ve Dede Korkut üzerine de ilk çalışmaları yapmış olan Atababa Musahanlı önce idam, sonra sürgün cezası almış ve 1941'de

sürgündeyken vefat etmiştir. Köprülü'nün öğrencisi Emin Abid de Azerbaycan'da edebiyat tarihçiliğinin Batılı anlamda yeni yöntemlerle yazılması konusunda öncü çalışmalar yapmış, ne yazık ki o da 1938 yılında Stalin'in gazabından kurtulamamıştır (Daha geniş bilgi için bk. Hüseyinoğlu 2012).

Bekir Çobanzade de temellerini Köprülü'nün attığı bu dil ve edebiyat anlayışına bağlı bir aydın, şair ve bilim adamıydı. Ayrıca aldığı eğitim ve edindiği birikimle aynı zihniyeti taşıdığı anlaşılan Çobanzade ile Köprülü'nün yolu Azerbaycan'da da kesişmiştir. 1920'li yıllar Köprülü'nün Azerbaycan'da hem ders verdiği hem de Azeri edebiyatıyla ilgili eserler yazdığı yıllardır. Çobanzade de 1924'ten itibaren Azerbaycan'da çalışmaya başlamış ve Azerbaycan edebiyatıyla ilgili eserler kaleme almıştır. Başka bir ifadeyle hem Köprülü hem de Çobanzade, edebiyat tarihçiliği alanında edindikleri usul ve esasları Azerbaycan sahasında uygulama imkânı bulmuşlardır. Bekir Çobanzade'nin "*Türk Edebiyatı*", "*Azeri Edebiyatının Yeni Devri*" gibi eserlerinde bu tek ve bütün Türk coğrafyasının izleri görülür. Hatta Çobanzade'yi, bu akımın küçük değişikliklerle, yani "*Türk-Tatar*" halklarıyla birlikte Kafkasya'yı ve dolayısıyla Çerkesleri de içine alan bir coğrafyayı da kapsayacak biçimde değerlendiren bir temsilcisi olarak da sayabiliriz.

Sovyet ideolojisi ile yukarıda isimlerini saydığımız araştırmacıların uyuşmadıkları bir diğer husus da yöntemde olmuştur. Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında edebiyat araştırmalarında asıl istikamet olarak eleştiri belirlenmiş, klasik edebiyat geleneğinin araştırılmasının, daha doğrusu edebiyat tarihi yazmanın doğru bir yaklaşım olmadığı felsefesi benimsenmiştir. Azerbaycan'da Türkiye'den giden Fuat Köprülü başta olmak üzere İsmail Hikmet Ertaylan, Cabbar Efendizade gibi isimlerle birlikte Kırım'dan gelmiş olan Bekir Çobanzade de eleştiriye reddetmemekle birlikte edebiyat tarihini, edebî mirası hiçbir sınırlamaya tâbi tutmadan araştırmanın önemine vurgu yapma taraftarıydılar. Azerbaycanlı araştırmacıardan Emin Abid de bu görüşe bağlı bir bilim adamı olarak eserler vermeyi uygun görmekteydi. Hatta "*Özünden evvelki Türk edebiyatını istifade menbaı olarak tanımak istemeyen yaratıcı ağız ile beyni arasında mütereddit kalan mağrur bir zavallıdır*" demekteydi (Bayramoğlu 2010: 88). Dolayısıyla Çobanzade, politik anlamda edebiyat tarihçiliğinin ve edebî geleneğin araştırılmasının Türk kültür ve edebiyat birlikteliğini ortaya çıkaracağını bilen, araştırmalarını bu eksende gerçekleştiren bilim adamları arasında öncü çalışmalar yaparak yer almıştır.

“*Türk Dili ve Edebiyatının Tedris Usulü*” adlı iki kısımdan ibaret olan ve ilk baskıları 1926-1927 yıllarında Bakü’de Azereşr tarafından yapılan eseri, adı üzerinde Türk dili ve edebiyatının eğitim-öğretimi konusunda yeni yöntem ve teknikleri içermektedir. Eğitim açısından bugün dahi güncelliğini ve önemini koruyan bir eserdir.

Çobanzade, kitap hacmindeki çalışmaları dışında makalelerinde de bu görüşlerini vurgulamıştır. O, Kırım-Tatar, Kumuk, Azerbaycan ve Türkiye başta olmak üzere tüm Türk-Tatar halklarının dili, edebiyatı ve folkloruyla yakında ilgilenmiş, bilimsel ve objektif olmakla birlikte “içeriden” biri olarak tespit ve tekliflerini kaleme almıştır. “*Türk Edebiyatında Teglid ve Yaradıcılık*” (Çobanzade 2007b: 145-150), Türkiye sahası edebiyatın Arap-Fars ve Avrupa taklitçiliği üzerine görüşlerini içeren bir makaledir.

Kısacası Çobanzade, Türkiye’de en azından Fuat Köprülü ölçeğinde bir edebiyat tarihçisi ve edebiyat bilimcisidir.

Folklor ve Halk Edebiyatı Araştırmaları

Çobanzade’nin Türk dili ve edebiyatı tarihi kadar Türk halkbilimi ve halk edebiyatı sahaları için de anıt eserler olan Orhun Abideleri ile Divânü Lûgat-it Türk hakkında yaptığı ilk ve öncü çalışmalar da önemlidir. 1924’te yayımladığı “*Türk-Tatar Lisaniyatına Medhal*” (Çobanzade 2007a: 19-160) adlı eserinde Orhon-Yenisey Abideleri ile Divanü Lûgat-it-Türk hakkında ilk bilimsel bilgileri vermiş olan Çobanzade, 1926’da Bakü’de düzenlenen 1. Türkoloji Kurultayı’nda Divanü Lûgat-it Türk’e dayanarak Türk lehçelerinin yakın akrabalığı konusunda da bir tebliğ sunmuştur. Ayrıca 1929’da Ferhat Ağazade ile birlikte yazdığı “*Türk Grameri*” kitabında da sık sık Orhun abidelerine ve Divanü Lûgat-it Türk’e temas ederek görüş ve tezlerini bu eserlere dayandırmıştır (Asker 2008, Asker 2011).

Kendisi Stalin’in baskıcı rejiminin kurbanı olan Bekir Çobanzade’nin eserleri de rejimin zulmünden kurtulamamıştır. Akkoyunlu hükümdarı ve Türkçe’nin önemli şairlerinde Hatayî ile ilgili de çalışma yapan Çobanzade’nin “*Hetainin Dili ve Edebi Yaradıcılığı Haggında*” adını taşıyan bu eserinin daktilo ve el yazılı nüshası ne yazık ki 2007 yılında Azerbaycan Edebiyat ve İncesenet Arşivlerinde 171 numaralı dosyada bulunmuş ve araştırmacıların istifadesine sunulabilmiştir. Çobanzade bu eserinde; Hatayî’nin dili ve edebî anlayışı ile Orhun-Yenisey anıtları, Kitab-ı Dede Korkut, Kutadgu Bilig, Divanü Lûgat-it-Türk, Nesimi, Fuzuli, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Zakir, Seyyid Azim Şirvani, Mirza Fethali Ahundov gibi klasik eserlerin edebî

ve yazı dilini karşılaştırmalı olarak incelemektedir (Çobanzade 2007a: 263-332).

Hetai'nin dili için “*Azerbaycan Türk Dili*” tabirini kullanan Çobanzade bu eserinde Köprülü'yü mehzaz olarak sıkça kullanır, gerek biçim gerekse içerik olarak eser bilimsel bir mahiyettedir. Sonuçta Hatayî'nin şiirindeki sadelikten ve samimilikten hareket eden Çobanzade, halk edebiyatı unsurlarına geniş yer veren ilk “Azerbaycan Türk şairi”nin Hatayî olduğunu vurgular.

“*İbn Mühenna ve Onun Lüğeti*” adlı eseri de ilk kez 2007 yılında arşivlerde bulunup yayımlanabilmiş olan (Çobanzade 2007b: 53-144) Çobanzade'nin “*Kitabı Dede Korkut'un Edebi-Dilbilimsel Analizi*” adlı bir eserinin daha olduğu, ancak yazma nüshasının nerede olduğu bilinmemektedir.

İlk baskısı Azerbaycanı Tedgig ve Tettebbö Cemiyeti Neşriyatı tarafından 1927 yılında Bakü'de yapılmış olan “*Türk-Tatar Diyalektolojisi*” adlı eserde lehçe, şive ve ağız gibi dil meseleleri tartışılmış, Türk-Tatar şiveleri kavramıyla aralarındaki müştereklikler edebiyat ve dil yadigârları çerçevesinde bilimsel çerçevede ortaya çıkarılmıştır. Burada tüm Türk-Tatar halklarının şive ve ağız meselelerine değinen ve oldukça değerli bilgiler aktaran Çobanzade, bu eserinin sonuna “*Başlıca Türk-Tatar Lehçelerinde Numuneler*” başlığı altında metinler eklemiştir. Çuvaş, Özbek, Kazak, Oyrat, Anadolu, Karaçay, Kumuk, Kırım, Kazan-Tatar, Yakut, Başkurt, Türkmen, Azerbaycan sahalarından halk edebiyatı ağırlıklı metinler neşretmiştir. Bu metinler arasında atasözleri, bilmeceler, türküler, maniler, masallar, halk şairlerinden örnekler yer almaktadır. Teknik zorluklar dolayısıyla transkripsiyon işaretleri kullanamadığını belirten Çobanzade, bu eserinin sonunda her saha için ayrı ayrı olmak üzere geniş bir bibliyografya vermiştir (Çobanzade 2007a: 161-262).

Kumuk halk edebiyatıyla ilgili ilk ve öncü çalışmayı yapan da Bekir Çobanzade'dir. Çobanzade, “*Kumuk Dili Ve Edebiyatı Tedkikleri*” (Çobanzade 2007d: 7-60) adını verdiği ve ilk baskısı 1926 yılında Bakü'de yapılan eserinde, Kumuk halkının dili, kültürü ve gelenekleri hakkında bilgiler verdikten sonra Kumuk halk edebiyatının nazım türleri olan “sarın” (mani), “yır” (türkü), “takmak” (atışma) ve “vayah” ya da “yas” (ağıt) türleri hakkında tanımlamalar yapmaktadır. Aynı eserde “masal” (atasözü), “yumak” (masal, hikâye) ve “çeçeken yumak” (bilmece) türleri hakkında da bilgiler verilmektedir (Çobanzade 2007d: 9-23).

“*Kumuk Dili ve Edebiyatı Haggında*” (Çobanzade 2007b: 151-159) başlıklı yazısında da Kumuk edebiyatı hakkında genel ve tanımlayıcı bilgiler verildikten sonra Kumuk halk edebiyatı türleri hakkında açıklamalar yapılmıştır. Eserde ayrıca Kumukların en önemli halk şairlerinden Kazak hakkında Türkmen şairi Mahdumkulu ile mukayeseli değerlendirmeler yer almaktadır.

“*Son Dövr Kırım-Tatar Edebiyatı Tengid Tecrübeleri*” (Çobanzade 2007b: 9-52) 1928 yılında İleri Dergisi yönetimi tarafından Akmescit’te basılmış olan ve bir maruze, yani bildiri metninden oluşan bir eserdir. Çobanzade bu eserinde Kırım Tatar edebiyatını Saray Edebiyatı, Dini Yahut Mevlit Edebiyatı, Halk Edebiyatı ve Son Devir Edebiyatı olarak dört kısma ayırır. Kırım-Tatar halk edebiyatını “cenubi” ve “şimali” olarak iki kısımda ele alan Çobanzade, Cenubi halk edebiyatının Türkiye yazılı edebiyatından etkilendiğini, Şimali halk edebiyatının ise yazı dili olan Çağatayca’dan kurtularak Saadet Giray zamanından itibaren “temiz” bir halk edebiyatı olarak varlığını sürdürdüğünü beyan eder. Mani örnekleriyle yazısını zenginleştiren Çobanzade, Bahçesaray-Kefe bölgesinde Orta Kırım halk edebiyatı sayılabilecek bir tarz daha meydana geldiğini kaydeder. (Çobanzade 2007b: 12-15)

Çobanzade, şiir ve hikâyeleriyle aynı zamanda bir sanatçıdır. Bilimsel çalışmaları dışında gibi görünmekle beraber aslında bilimsel çalışmalarının da temeli ve hatta felsefesi sayabileceğimiz millî duygu ve düşüncelerini geniş kitlelere estetik bir sunumla aktarmak gayesiyle sanata yönelmiştir. Bu çerçevede bakarsak daha ziyade Ziya Gökalp’a yaklaşan Çobanzade, tematik olarak da Millî Edebiyat akımıyla benzerlik gösteren şiirler yazmıştır. Bekir Çobanzade’nin bilimsel eserleri dışında şiirlerinde de özellikle Tatar folklorundan izler görülmektedir. Mesela Çobanzade’nin “Tandu” adında bir manzumesi vardır ve bu folklorik manzumede Tatarların yiğitliklerinden bahsetmektedir. Yine Çobanzade’nin şiirlerinde Tatar Türkçesinde “cır”, “yır” şeklinde geçen ve türkü anlamı taşıyan sözlere sıkça başvurduğu görülmektedir. Tatarların meşhur Kaytarma oyun havasından bahseden bir şiiri de bulunan Çobanzade’nin Tatar folkloru ve halk edebiyatına sanat malzemesi olarak ilgisi açıktır.

Sonuç

Devrinin birçok bilim ve edebiyat adamı gibi son derece üretken bir şahsiyet olan Bekir Çobanzade, 300 civarında bilimsel eser vermesine karşılık bu üretkenlik onun eserlerinde herhangi bir kalite düşüklüğüne yol açmamıştır. Aksine bildiği Arapça, Farsça, Rusça, İngilizce, Almanca

ve Macarca gibi yabancı dillere hâkimiyeti, aldığı eğitim ve edindiği bilgi ve görgüyle kaleme aldığı eserleri bugün dahi birçok konuda güncel ve kaynak eser mahiyetindedir. Çünkü kendi ifadesiyle “Türk-Tatar” dili, folkloru ve edebiyatına yaklaşım biçimi, bilimsel ve millîdir. Fiziksel varlığına kastedilmesi, onun eserlerinin ve eserlerinde öne sürdüğü bilgi ve düşüncelerin haklılığını ve doğruluğunu gölgeleyememiştir. Çobanzade, başta Kırım-Tatar halkının, sonra tüm Türk milletinin önder şahsiyetlerinden biri olarak gönüllerde yerini almıştır.

KAYNAKLAR

- ASKER, Ramiz (2008). “Divanü Lugat-İt-Türk İstatistikleri ve Divan’ın Azerbaycan’da Tetkiki”, *Kardeş Kalemler*, (20), Ağustos, 60-71.
- ASKER, Ramiz (2011). “Orhon-Yenisey Yazıtlarının Azerbaycan’da İncelenmesi Tarihinde Bazı Sayfalar”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi, 77-82.
- BAYRAMOĞLU, Mehemedeli Mustafayev (2010). *XIX. Asr Edebi İrsi Edebiyatşünaslıgda*, Bakı: Hazar Üniversitesi Neşriyatı.
- ÇOBANZADE, Bekir (2007a). *Seçilmiş Eserleri Beş Cildde I Cild*, Bakı: Şerg-Gerb.
- ÇOBANZADE, Bekir (2007b). *Seçilmiş Eserleri Beş Cildde II Cild*, Bakı: Şerg-Gerb.
- ÇOBANZADE, Bekir (2007c). *Seçilmiş Eserleri Beş Cildde III Cild*, Bakı: Şerg-Gerb.
- ÇOBANZADE, Bekir (2007d). *Seçilmiş Eserleri Beş Cildde V. Cild*, Bakı: Şerg-Gerb.
- ÇOBANZADE, Bekir (1924). *Türk-Tatar Lisanında Medhel*, Bakı: Azərneşr.
- ÇOBANZADE, Bekir (1926). *Kumık Dili ve Edebiyatı Tedkikleri*, Bakı: Azərbaycanı Tedkik Cemiyeti neşriyatı.
- ÇOBANZADE, Bekir (1926). *Türk Dili ve Edebiyatının Öğretim Usülü I. Bölüm*, Bakı: Azərneşr.
- ÇOBANZADE, Bekir (1927). *Türk Dili ve Edebiyatının Öğretim Usülü II. Bölüm*, Bakı: Azərneşr.

- ÇOBANZADE, Bekir (1927). *Türk-Tatar Şivesi*, Bakı: Azerbaycanı Tedkik Cemiyeti neşriyatı.
- ÇOBANZADE, Bekir (1928). *Kırım Tatar Edebiyatı*, Akmesic.
- ÇOBANZADE, Bekir (1928). *Boran*, Akmesic: Kırım Devneşr.
- ÇOBANZADE, Bekir (1929). *Türk Dili (Birinci Kurs)*, Bakı: Azerneşr.
- ÇOBANZADE, Bekir (1929). *Kırım-Tatar Edebiyatında Kurultaycılık ve Milletçilik*, Bakı: Azerbaycan-İlmi Araştırma Enstitüsünün neşriyatı.
- ÇOBANZADE, Bekir (1929). *Türk Edebiyatı (Eski Türk Edebiyatı Metinleri)*. Bakı.
- ÇOBANZADE, Bekir (1929). *Türk Edebiyatı (Halk Edebiyatı Metinleri)*, Bakı.
- ÇOBANZADE, Bekir-AĞAZADE, Ferhat (1929). *Türk Grameri*, Bakı.
- ÇOBANZADE, Bekir (1930). *Azeri Edebiyatının Yeni Devri, Nasyonalizmden Enternasyonalizme*, Bakı: Azerbaycan-İlmi Araştırma Enstitüsünün neşriyatı.
- ÇOBANZADE, Bekir (2006). *Türk-Tatar Lisaniyatına Medhal*, Bakı: Azpoligraf.
- HÜSEYİNOĞLU, Ali Şamil (2012). “Azerbaycan Edebiyatı Tarihinin Yeni Metotla Yazılmasında Emin Abid’in Rolü”, *Bilig*, (60), Kış, 169-191.
- OTAR, İsmail (1997). *Kırımlı Türk Şair ve Bilgini Bekir Sıdkı Çobanzade*, İstanbul: Lebib Yalkım Yayınları

YAYIN İLKELERİ

AKADEMİK KAYNAK DERGİSİ YAYIN İLKELERİ (AKAD)

1. Genel:

Akademik Kaynak Edebiyat ve Dil Araştırmaları Dergisi (AKAD) yılda iki kez yayımlanır. AKAD hakemli bir yayındır. AKAD Türk dili ve edebiyatı, genel edebiyat, folklor, dilbilim, göstergebilim ve belâgat alanlarını kapsamaktadır. Yazılarda belirtilen düşünce ve görüşlerden yazarları sorumludur. Makalenin yazarı adını, soyadını, görev yaptığı kurumu ve akademik unvanını tam ve açık olarak belirtmeli, kendisiyle doğrudan iletişim kurulabilecek açık adres, telefon numarası ve elektronik posta adresini vermelidir. Dergide belirtilen konularla ilgili, aşağıda belirtilen türlerde yazılara yer verilmektedir.

2. İçerik:

2.1. Makaleler: Dergiye gönderilecek yazılar bahsedilen konularla ilgili akademik standartlara uygun, orijinal, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış çalışmalar olmalıdır.

2.2.Tercümeleler: Belirtilen konu başlıkları ile ilgili yayımlanan yabancı dildeki makalelerin tercümelerine de yer verilecektir.

3. Hakemlik Süresi:

AKAD'da yayımlanmak üzere gönderilen özgün makaleler, yayın kurulu tarafından incelendikten sonra konunun uzmanı iki hakem tarafından değerlendirilir ve iki hakemin olumlu rapor vermesi hâlinde yayımlanır. Hakemlerden birinin olumsuz, diğersinin olumlu görüş bildirmesi durumunda yayın kurulu, hakem raporlarını inceleyerek makalenin işlem sürecini üçüncü bir hakeme gönderme yönünde ya da yazarına iade etme şeklinde belirler. Makalenin yayımlanabilmesi için en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekir.

4. Dil:

Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe-İngilizce başlık, özet ve anahtar kelimeler (en az 3 en fazla 8) yazıya eklenmelidir.

5. Yazım Kuralları:

5.1. Yazılar Times New Roman yazı tipiyle 11 punto ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır.

5.2. Metin içinde göndermeler ad ve tarih ve/veya sayfa olarak parantez içinde belirtilmelidir. Örnek: (Özsarı 2007) veya (Özsarı 2007: 98). Beş satırdan az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde, 10 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.

5.3. Açıklama notları metin sonunda numaralandırılarak verilmeli ve sadece açıklamalar için kullanılmalıdır.

5.4. Makalenin sonunda yer alacak Kaynaklar bölümünde kitaplar (koyu) ve makaleler (dergi adı koyu, cilt Romen rakamıyla, sayı, üst üste iki nokta sayfa numaraları) alfabetik sırayla verilmelidir.

GÖKÇEK, Fazıl (2004). “*Bıçakçızâde İsmail Hakkı, Hayatı ve Eserleri*”, **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, İzmir, 11: 129-146.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988). **XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Çağlayan Basımevi.

5.5. Bir yazarın birden fazla yayını kaynak gösterildiği takdirde yayınlar tarih sırasıyla, aynı yazarın aynı yıldaki yayınları ise (2007a), (2007b) şeklinde harf sırasıyla verilmelidir.

5.6. Tezlerin hangi üniversitede yapıldığı ve hangi akademik dereceye (yüksek lisans, doktora) yönelik olduğu belirtilmelidir.

6. Makale Gönderisi:

Dergiye makale gönderisi info@akademikkaynak.com veya mozsari@balikesir.edu.tr adresinden olmalıdır.

Yukarıdaki ilkelere uygun olmayan yazılar değerlendirmeye kesinlikle alınmayacaktır.

SUBMISSION GUIDELINES FOR ACADEMICAL SOURCE (AS)

1. General:

Academical Source (AS) is published twice a year. AS is a refereed publication. AS accepts works in social sciences such as Turkish Language and Literature, general literature, folklore, linguistics, semiotics and rhetoric. Authors themselves are responsible for opinions stated in their articles. The authors' names, last names and academic positions should be written. In addition, the full postal address, telephone numbers and a mail address of the author(s) who will check proofs and receive correspondences and offprint should also be included. Articles and other types of scholarly works indicated below will be considered for publication.

2. Content:

2.1. Articles: All submitted Works must be studies in the subjects indicated above, comply to academic standards, must be an original work having not published before.

2.2. Translations: The translations of the articles about the indicated titles published in foreign languages will also be involved in the journal.

3. Referring Time:

After original manuscripts are examined by Executive Board, they are peer-reviewed by two referees. In the case one of the referees informs negative opinion while the other positive, editorial board, examining the reports of referees, might decide either sending article to a third referee or returning it back to the author. For the article to be published, at least two referees agree on the publication of the work.

4. Languages:

The publication language of the issue are Turkish and English. The manuscripts must have title, abstract and also keywords (3 and 8) both Turkish and English.

5. Style Guidelines:

5.1. Manuscripts must be written with the times new roman 11 point with 1.5 line spaced. Tab and enter key must not be used for paragraphs.

5.2. Texts must follow in-text footnote system (APA System). I parentheses in the text, author's name, date of publication, and page

number is given. If a source is cited many times, parentheses are given instead of “ibid, idem, op.. cit. etc.” For example, (Ozsari 2007) or (Ozsari 2007: 98). Quoted passages under five lines must be given by quotation mark. If quoted passages is over five lines, they must be given 1 cm margins from left and right side of line as block with 10 point and odd line spaced.

5.3. Additional information must be given end of the text as endnotes enumerated 1, 2, 3.

5.4. References must include only the cited sources and be given in alphabetical order. Books names must be written bold. Articles must be written (name of journal is bold, volume in Roman number, issue number, colon and page numbers) as below:

GÖKÇEK, Fazıl (2004). “*Bıçakçızâde İsmail Hakkı, Hayatı ve Eserleri*”, **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, İzmir, 11: 129-146.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988). **XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Çağlayan Basımevi.

5.5. If more than one source of the same author is cited, they must be put in a chronological order from the oldest to the newest. Sources of the same years must be given letters “2007a, 2007b”.

5.6. The university and academic degree (MA. Or PH.) of academic thesis must be given.

6. Submissions:

Submissions should be done via the e-mail address: info@akademikkaynak.com and mozsari@balikesir.edu.tr.

Manuscripts not prepared on the directions above will not be taken into consideration for publication in AKAD.